

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

**Soupis poddaných podle víry
na trutnovském panství**

Population List according to Religious Belief
in the Domaine of Trutnov

Adéla Tomková

-bakalářská práce-

2010

vedoucí bakalářské práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi, DrSc. za odborné rady, kterými přispěl k vypracování této práce. Rovněž bych chtěla poděkovat prof. PhDr. Eduardu Maurovi, CSc. za cenné připomínky z oblasti historické demografie.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze 25. 5. 2010

Adéla Tomková

Anotace

Hlavním tématem mé práce je rozbor demografické, sociální a náboženské situace na trutnovském panství po skončení třicetileté války. Za tímto účelem jsem využila Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 jako prvořadého pramene, který umožňuje proniknout hlouběji do struktury poměrů trutnovského panství. Jelikož vznik tohoto pramene úzce souvisí s rekatolizačním úsilím, nastínila jsem v úvodní části náboženský vývoj na trutnovském dominiu po bitvě na Bílé hoře. Stěžejním tématem mé práce je rozbor některých demografických ukazatelů, např. věkové struktury obyvatel, rozdílu věku mezi manželi nebo poměru pohlaví. V souvislosti s náboženským přesvědčením trutnovských usedlíků jsem se zaměřila i na problematiku přijímání nekatolické víry jejich dětmi, které ne vždy sdílely vyznání svých rodičů. Závěr práce jsem věnovala otázce početnosti a pohlavního zastoupení čeledi i roli řemesel ovlivněné destrukčními účinky třicetileté války, přičemž mi pro komparaci byla velice užitečná Berní rula.

Annotation

The main subject of this work is to analyse demographic, social and religious trends in the domain of Trutnov after the end of the Thirty Years' War. For this purpose I made use of the Population list according to religious belief from 1651, as a primary resource, which allows a deeper understanding of the state of affairs at the Trutnov domain. As the origin of this List is closely related to the recatholisation efforts, in the initial part of my work, I presented a brief introduction to the religious development at the domain in the post - Battle of White Mountain period. In my work I focused mainly on the analysis of some demographic indicators such as stratification of society based upon age, age difference between spouses or sex ratio. In relation to the religious belief of Trutnov's residents I focused also on the adoption of non-Catholic belief by their children, who not always shared their parents' faith. The last part of my thesis deals with the number of domestics and their sex distribution, as well as with the role of crafts, suffering from the negative impact of the Thirty Years' War. For this task I used the tax register "Berní rula" for comparison.

Klíčová slova: Trutnovské panství, Soupis obyvatel podle víry, rekatolizace

Keywords: Domain of Trutnov, Population list according to religious belief (1651), Recatholisation

Obsah

	<u>OBSAH.....</u>	<u>5</u>
<u>1</u>	<u>ÚVOD.....</u>	<u>7</u>
<u>2</u>	<u>REKATOLIZACE.....</u>	<u>10</u>
2.1	REKATOLIZACE VE 20. LETECH 17. STOLETÍ.....	11
2.2	PRŮBĚH REKATOLIZACE V TRUTNOVĚ.....	13
2.3	TRUTNOVSKÉ PANSTVÍ BĚHEM VÁLEČNÝCH LET.....	16
<u>3</u>	<u>SOUPIS PODDANÝCH PODLE VÍRY.....</u>	<u>18</u>
3.1	ÚVOD.....	18
3.2	SOUPIS PODDANÝCH PODLE VÍRY NA TRUTNOVSKÉM PANSTVÍ.....	20
3.3	SOUPIS PODDANÝCH PODLE VÍRY A BERNÍ RULA.....	22
3.3.1	BERNÍ RULA.....	22
3.3.2	POROVNÁNÍ BERNÍ RULY SE SOUPISEM PODDANÝCH.....	26
<u>4</u>	<u>ROZBOR VĚKOVÉ STRUKTURY OBYVATEL NA TRUTNOVSKÉM PANSTVÍ.....</u>	<u>29</u>
4.1	ZAOKROUHLOVÁNÍ VĚKOVÝCH ÚDAJŮ.....	29
4.2	NEJSTARŠÍ OBYVATELÉ.....	30
4.3	VĚKOVÝ ROZDÍL MANŽELŮ.....	31
4.4	POMĚR POHLAVÍ.....	32
<u>5</u>	<u>NEKATOLÍCI NA TRUTNOVSKÉM PANSTVÍ.....</u>	<u>34</u>
5.1	VLIV VZDÁLENOSTI FARY NA POČET NEKATOLÍKŮ.....	35
5.2	NEKATOLICKÉ DĚTI.....	37
<u>6</u>	<u>SOUPIS A STUDIUM HISTORICKÉ RODINY.....</u>	<u>40</u>
<u>7</u>	<u>SOCIÁLNÍ STRUKTURA OBYVATEL TRUTNOVSKÉHO PANSTVÍ.....</u>	<u>45</u>
7.1	ČELEĎ.....	45
7.1.1	VĚKOVÁ STRUKTURA ČELEDI VE MĚSTĚ A NA VESNICI.....	46

7.2	ŘEMESLNÍCI A TOVARYŠI.....	48
8	<u>ZÁVĚR.....</u>	<u>50</u>
	<u>SEZNAM ZKRATEK, TABULEK A GRAFŮ.....</u>	<u>52</u>
	<u>PRAMENY A LITERATURA.....</u>	<u>53</u>
	<u>OBRAZOVÉ PŘÍLOHY.....</u>	<u>55</u>

1 Úvod

Soupis poddaných podle víry z roku 1651 patří mezi nejvýznamnější prameny raně novověkých dějin. Vedle informací o náboženské struktuře jednotlivých krajů poskytuje též mnoho cenných údajů různým vědním disciplínám, a pomáhá tak historikům, sociologům a demografům formovat obraz stavu společnosti po třicetileté válce.

Tento historický pramen se těší velké pozornosti nejen profesionálních historiků, ale i amatérských badatelů, využívajících ho ke zkoumání historie své obce nebo regionu. Při svém bádání ho rovněž neopomenuli německy píšící historici, působící zejména v první polovině 20. století v národnostně smíšených oblastech Čech. Kvůli množství informací, obsažených v Soupisu, nikdy nedošlo k jeho kompletnímu zpracování, vždy se jednalo pouze o jeho úseky.¹ Nicméně právě z pečlivého zpracování jednotlivých částí v rámci regionálních studií lze využitím komparativní metody sestavit kompaktní celek, který pomůže lépe ilustrovat náboženské a sociální poměry Čech v polovině 17. století.

Z historiků, zabývajících se tímto Soupisem, uveďme alespoň Rudolfa Schreibera, jenž se věnoval zpracování Loketského kraje² nebo Josefa V. Šimáka orientujícího se na oblast severovýchodních Čech.³ Ze současných historiků a archivářů zmiňme Elišku Čáňovou, jež s využitím tohoto pramene napsala řadu přínosných studií.⁴ Edici Soupisu poddaných podle víry pro kraj Bydžovsko-Hradecko připravily Alena Pazderová a Lenka Matušíková,⁵ které využily své editorské činnosti k publikaci článku o věku dětí evidovaných v těchto seznamech.⁶ Nejsystematičtěji se soupisem poddaných zabýval historik a historický demograf Eduard Maur, který napsal mnoho studií využívajících jako prvořadého pramene právě Soupisu poddaných.⁷

¹ Za jistou výjimku lze považovat práci mezinárodního týmu historiků (1992-1996) pod vedením Markuse Cermana a Hermana Zeithoffera, kteří uložili do elektronické databáze údaje ze Soupisu poddaných podle víry, Berní ruly a její revizitace a Tereziánského katastru. To jim usnadnilo řešení mnoha otázek ze sociálních dějin raného novověku. I tato práce však byla limitována pouze na pět panství.

² SCHREIBER, Rudolf: Der elborgner Kreis und sein Enklaven nach dem Dreissigjährigen Krieg. Praha 1935.

³ ŠIMÁK, J. V.: Soupis osob podle víry na statku Tejnci Hrochovém. Praha 1929.

⁴ ČÁŇOVÁ, Eliška: Soupis poddaných podle víry a studium historické rodiny. Archivní časopis 42, 1992.

Složení domácností v Čechách v roce 1651. HD 16, 1992.

⁵ MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena (ed.): Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hradecko-Bydžovsko, sv. 4, Praha: Státní ústřední archiv 2000.

⁶ MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena: Alterzusammensetzung der Kinder im Verzeichnis der Untertanen nach dem Glauben vom Jahre 1651. HD 17, 1993.

⁷ Např. MAUR, Eduard: Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století, ČsČH 19, 1971.

Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté. Acta universitatis Carolinae, Praha 1972. Čelední služba podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651. HD 28, 1970.

Poněvadž se důsledkem častých požárů města Trutnova nedochovaly žádné matriky a nemáme pro tento region k dispozici ani jiné klíčové prameny z tohoto období, jako Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651 či zpovědní seznamy, byla moje pramenná základna značně limitována.

Seznamy z různých panství nejsou zpracované stejným způsobem a některé z nich neobsahují všechny údaje. Bohužel je to případ i trutnovského dominia, jehož Soupis je na rozdíl od většiny panství napsán německy. Trutnovský písař např. nepovažoval za nutné evidovat děti do dvanácti let věku, tj. „*usu rationis destitutos*“. Pro badatele však absence těchto údajů znamená nemožnost určit míru dětské natality a mortality či stanovit střední délku života obyvatel. Nejsme ani schopni zjistit počty bezdětných manželství ani průměrný počet dětí na rodinu. Pár tedy můžeme omylem považovat za bezdětný. Tyto skutečnosti tedy značně ztěžují práci se Soupisem trutnovského panství a omezují tak možnosti jeho podrobnějšího rozboru z různých úhlů pohledu.

Trutnovským Soupisem poddaných se ve svém článku zabýval pouze Anton Blaschka, německý historik a archivář, narozený v Horní Brusnici na Trutnovsku, žijící v letech 1892-1970.⁸ Jeho studie mi byla inspirací při stanovování základních tezí mé práce, i když s některými jeho názory a uplatněnými postupy zcela nesouhlasím.

Co se týče celkové kompozice, bakalářská práce nebyla koncipována se záměrem, aby vyčerpávajícím způsobem podala přehled o sociálních, demografických a konfesijních poměrech na trutnovském panství. To by nebylo vzhledem k jejímu charakteru a rozsahu ani možné. Rozhodla jsem se koncentrovat zejména na problematiku související se základními otázkami historické demografie a sociologie.

V jednotlivých kapitolách se zabývám věkovou strukturou obyvatel, svou pozornost jsem zaměřila na poměr pohlaví, nejstarší obyvatele panství a věkový rozdíl mezi manžely. Již z názvu tohoto pramene vyplývá, že byl pořízen zejména kvůli zmapování náboženských poměrů v rámci rekatolizačních snah. Pro lepší pochopení souvislostí mezi rekatolizací a vznikem Soupisu poddaných jsem považovala za nutné věnovat jednu kapitolu své práce právě otázce rekatolizace, jako pokusu o upevnění ústřední moci prostřednictvím zavedení jednotného náboženství, a jejímu průběhu na trutnovském panství. Z tohoto důvodu jsem tedy nemohla ve své práci opominout konfesijní skladbu trutnovského dominia. Zabývala jsem se tedy celkovým počtem nekatolíků ve městě i na vesnicích, snažila jsem se nalézt příčiny

⁸ BLASCHKA, Anton: Das Trautenauer Untertanenverzeichnis vom Jahre 1651. Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgsvereines, vol. 14, 1925.

jejich nerovnoměrného rozložení a zkoumala jsem fenomén dětí, přihlášených k jiné víře než jejich rodiče.

Stranou mé pozornosti nezůstalo ani složení jednotlivých domácností. Pokusila jsem se zde pomocí historické mikrosondy o rozřazení rodin podle Imhofovy typologie.

V poslední kapitole jsem se zaměřila na sociální strukturu společnosti, hlavní akcent jsem kladla na čeled', řemeslníky a tovaryše. Některé závěry, ke kterým jsem dospěla, jsem ještě pro přehlednost doplnila tabulkou či grafem.

2. Rekatolizace

Téma rekatolizace se v pracích českých historiků v posledních dvaceti letech objevuje poměrně často. Vznikla řada kvalitních dílčích i syntetických prací zabývajících se touto problematikou, které pomáhají dotvářet obraz o náboženské a sociální situaci v českých zemích v 17. století. Přesto stále přetrvává, a to i v povědomí užší badatelské obce, mnoho ne zcela správných stereotypů, které se jen velmi pozvolna daří vyvracet. Svěží vítr na tomto poli přinesla monografie italského historika Alessandra Catalana o arcibiskupovi Harachovi.⁹ Skutečnost, že autor nepochází z českého prostředí, mu jistě pomohla nabourat zažitě představy o jednotnosti katolického tábora při vlastní realizaci rekatolizace, přičemž se mu podařilo vyvrátit řadu v české historiografii dlouho tradovaných mýtů. Ukázal také, že časté kontroverze mezi světským a duchovním ramenem, které mnohdy souvisely se snahou biskupů zavést do praxe dekrety tridentského koncilu, nebyly pouze českým specifikem, ale že se s nimi setkáváme i v jiných částech Evropy, i když většinou již o mnoho let dříve.

Podle tradiční periodizace protireformace v českých zemích rozlišujeme období předbělohorské a pobělohorské, které sahá až k vydání Tolerančního patentu.¹⁰ V této kapitole se budu snažit zmapovat dobu třiceti let bezprostředně po bitvě na Bílé hoře, která je charakteristická hledáním koncepce rekatolizace, používáním násilných prostředků k obracení nekatolického obyvatelstva a nesystematičností rekatolizace z důvodu stále probíhající třicetileté války, která tak významně zasáhla regiony severních Čech. Hlavní důraz se budu snažit klást na poměry v Hradeckém kraji a trutnovském panství, pro které bohužel není pramenná základna příliš bohatá, což také dokládají starší i novější práce věnující se tématu rekatolizace v severovýchodních Čechách, v nichž je Trutnov většinou zmiňován pouze *in margine*. Svou roli patrně sehrává i fakt, že trutnovské panství v rámci Hradeckého kraje z hlediska rekatolizačního úsilí patřilo spíše k méně problematickým částem, a pozornost badatelů se více zaměřovala na sousední panství, kde reformační komise narážely na větší odpor. Úspěchy či neúspěchy rekatolizačních snah na tomto královském dominiu v průběhu 30 let vyjdou najevo při mé analýze Soupisu poddaných podle víry z roku 1651, jenž se stal podkladem pro další postup protireformace. Za zlomový bod v dějinách protireformace severovýchodních Čech můžeme považovat založení nového biskupství v Hradci Králové, pod jehož jurisdikci spadalo hned od počátku i trutnovské panství.

⁹ CATALANO, Alessandro: Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách. Praha 2008.

¹⁰ Eduard Winter a na něj navazující protestantští historici zastávali tezi, že tolerance byla ve skutečnosti poslední fází rekatolizace.

2.1 Rekatolizace ve 20. letech 17. století

Po porážce českých stavů v bitvě na Bílé hoře císař Ferdinand II okamžitě usiloval upevnit svou pozici, k čemuž mu mělo pomoci prosazení katolické konfese jako jediné legitimní společně se snahou omezit stavovské svobody. Přivést veškeré obyvatelstvo ke katolické víře bylo značně problematické, poněvadž velká většina obyvatel byla nekatolická. Ve Vídni, kde se konaly porady o tom, jakými prostředky by se dalo tohoto nelehkého cíle dosáhnout, docházelo ke konfliktům mezi stoupenci provedení radikální reformy, na jejichž stranu se časem přidal i panovník, a zastánci umírněnějšího postupu. Vlastní řešení předložil císaři i pražský arcibiskup Jan Lohelius. Kromě navrácení církevních statků požadoval zejména odebrání patronátního práva protestantům, vyloučení všech nekatolíků ze správy královských měst a předání univerzity jezuitům. Naopak Karel z Lichtenštejna, budoucí místodržící Čech, se přikláněl k méně razantním opatřením, což mezi ním a arcibiskupem vyvolávalo spory. O tom, že císař nebude postupovat shovívavě, se mohli všichni přesvědčit při spektakulární popravě 27 předáků stavovského povstání na Staroměstském náměstí 21. června 1621.

Následovné konfiskace statků odbojných pánů významně ovlivnily sociální strukturu raně novověkých Čech. Tyto postihy významně zasáhly i královské věnné město Trutnov. Za účast na povstání bylo městu konfiskováno několik vesnic.¹¹ Ostatní trutnovské statky měl spravovat císařský rychtář. Městu byly navraceny až po vydání dekretu české kanceláře ze dne 28. dubna 1628. Výnos z nich měl sloužit na výchovu kněží, žáků a pro chudé lidi ve špitálu náležejícímu městu.¹² V průběhu třicetileté války však byly tyto statky tak zpustošené, že z nich obec neměla téměř žádný užitek.

Návrhů na způsob provedení rekatolizace země byla celá řada, ale nakonec vykristalizovalo několik hlavních postulátů. Jedním z prvních a nejdůležitějších bylo vyhnání všech nekatolických duchovních, na jejichž místa měli být dosazeni katoličtí faráři, což se však brzy ukázalo kvůli jejich velkému deficitu jako naprosto nereálné. Dalším z požadavků bylo přeměnit univerzitu na čistě katolickou instituci. Církev také vyvíjela velké úsilí o restituci veškerého majetku, který jí byl zcizen za husitství i později. Tato její snaha se ukázala jako marná a později byla mezi církví a státem uzavřena tzv. solní smlouva, jejíž

¹¹ BÍLEK, Tomáš: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Část druhá. Praha 1883, s. 1238.

Jednalo se o vesnice Žďárno (Soor), Staré město (Altstadt), Maršov (Marschendorf), Koblno (Kobelnendorf) a Vambeřice (Aldendorf). Od české královské komory je koupila Marie Magdalena Trčková z Lípy. Právo podací kostelní si pro sebe ponechal císař. Ze zmíněných vesnic náleželo podle Soupisu z r. 1651 k trutnovskému panství pouze Staré město.

¹² Tamtéž, s. 1239.

výnos však ani zdaleka nesaturoval všechny církevní potřeby a byl také později často používán ke zcela jiným účelům, než byl určen.¹³

Když 2. listopadu roku 1622 arcibiskup Lohelius zemřel, nebyl dosud plně konkretizován postup rekatolizace, přesto však byl pro ni položen nezbytný základ, a to zejména zrušením platnosti Rudolfova Majestátu, vyhnáním nekatolických duchovních, zákazem pro laiky přijímat pod obojí a ukončením existence dolní konzistoře po vypovězení jejího administrátora Jiřího Dikasta Miřkovského z Prahy. Hlavní rekatolizační činnost je ovšem spojována až s Loheliovým nástupcem Arnoštem Vojtěchem z Harrachu, jenž byl pražským arcibiskupem více než třicet let. Během jeho archiepiskopátu došlo k největším akcím zaměřeným na konverzi nekatolíků. Jedním z jeho prvních kroků na arcibiskupském stolci bylo jednání s císařovými rádci v době panovníkova pobytu v Praze roku 1623 o reorganizaci pražského arcibiskupství. Nejednalo se o zcela nový projekt, první návrhy na vytvoření nových biskupství pocházejí již ze 70. let 16. století.¹⁴ Čtyři města, která se nejčastěji objevovala jako možná sídla nových biskupů, byly Litoměřice, Hradec Králové, České Budějovice a Plzeň.¹⁵ Velká rozloha pražské arcidiecéze komplikovala její správu, limitovala možnosti biskupské vizitace, a tím samozřejmě i úspěch rekatolizace. Jednání, při němž zásadní roli hrála otázka ekonomického zajištění nových biskupství, nepřinesla konkrétní výsledky.

K realizaci opatření proti nekatolíkům, o nichž se jednalo více než dva roky, došlo až roku 1624. Císařský patent z 9. 4. 1624 explicitně zakazoval praktikovat v zemi jiné než katolické náboženství.¹⁶ Zákaz se vztahoval na měšťany a poddanské obyvatelstvo, netýkal se ještě stavu panského a rytířského. Pozornost se nejdříve zaměřila na královská města, která byla přímo podřízena králi a jeho úředníkům a představovala také důležitý zdroj příjmů pro královskou komoru. Ekonomickým nátlakem měli být obyvatelé těchto měst přinuceni k přijetí katolické víry. Opatření proti nekatolíkům následovala v rychlém sledu. V dubnu 1624 přišlo hejtmanům královských měst nařízení od knížete Lichtenštejna, podle něhož nesměla královská města přijímat nekatolické měšťany.¹⁷ V květnu následovalo další nařízení, které zakazovalo nekatolickým měšťanům vykonávat své živnosti a bylo jim odňato městské právo. V červnu byl Lichtenštejnem vydán další obsáhlý výnos, podle nějž nekatolíci nesměli

¹³ Její výnos často sloužil na války proti Turkům.

¹⁴ CATALANO, A.: Zápas, 84.

¹⁵ Během 17. století se podařilo založit pouze dvě nová biskupství se sídly v Litoměřicích (1655) a Hradci Králové (1664). Českobudějovická diecéze vznikla r. 1786, plzeňská až r. 1993.

¹⁶ BÍLEK, Tomáš V.: Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské. Praha 1892, s. 43.

¹⁷ BÍLEK, T.: Reformace, s. 50.

vlastnit žádný nemovitý majetek, nikdo nesměl u sebe přechovávat pod přísnou pokutou nekatolického duchovního, děti nesměly být dány do učení dříve, než se stanou katolíky. Nařízení obsahovala mnoho dalších restrikcí, které by při přísném dodržování prakticky vylučovali nekatolíky z běžného života.¹⁸

Tato první vlna opatření proti nekatolickému obyvatelstvu vyvrcholila v červenci 1624 vytvořením komisí, které měly projíždět všechny kraje Čech. Komisí bylo šest a skládaly se z osob duchovních i z laiků. Jejich úkolem bylo „vyhotovit první soupis kostelů, nahradit protestantské faráře katolickými, učinit poznatky „*de vita et moribus omnium dictorum parocorum*“, sepsat seznam beneficí a příjmů farářů a připravit půdu pro opakovaná shromáždění farářů.“¹⁹ Členy komise, jež měla vizitovat Boleslavsko, Hradecko a Chrudimsko byli vybráni minorita Michael Mantilla a Mansitta z Drepanu. Nemáme dochováno mnoho zpráv o činnosti této komise, ale patrně nebyla příliš úspěšná. Podle Elišky Čáňové, zabývající se činností reformačních komisí, nemohla komise v Hradeckém kraji provést ani rozdělení far.²⁰ Nenalezla totiž podporu u hejtmana Hradeckého kraje ani u místních vrchností. V několika dopisech si komisaři na tuto okolnost stěžovali, jmenovitě na Žerotína a Trčku.²¹ Tam, kde komise narážela na tuhý odpor ze strany obyvatelstva, byli na pomoc přivoláni vojáci. To platilo v mnoha případech i pro Hradecký kraj. Do města Hradce Králové, kde mnoho měšťanů odmítalo konvertovat, bylo vloženo do domů 200 mužů z Breunerova pluku.²²

2.2 Průběh rekatolizace v Trutnově

Podobnému osudu se nevyhnulo ani královské věnné město Trutnov, jež bylo v době před reformací církevní metropolí oblasti Krkonoš a Podkrkonoší. Trutnovskému děkanovi bylo podřízeno asi 31 far, z nichž většina se nacházela mimo hranice trutnovské panství.²³ Městský kronikář Šimon Hüttel uvádí, že se mezi roky 1493-1594 vystřídalo v Trutnově 35 duchovních správců.²⁴ Zcela jistě nebyli všichni z nich protestanti, není nám však známo, kdy odešel poslední katolický farář. Víme jen, kdy opět do města přišel. Stalo se tak roku 1623 a

¹⁸ BÍLEK, T.: Reformace, s. 51.

¹⁹ CATALANO, Zápas, s. 87.

²⁰ ČÁŇOVÁ, Eliška: Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671). SAP 35, 1985, s. 523.

²¹ Tamtéž.

²² BÍLEK, T.: Reformace, s. 59.

²³ KUHN, Franz Xaver: Das Riesengbirge und sein Vorland zur Zeit der Rekatholisierung. In: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 70, 1932, s. 61.

²⁴ Tamtéž, s. 68. Neznáme jména duchovních správců, kteří v Trutnově působili v letech 1594- 1623.

jmenoval se Johann Wolfgang Chwelnitz, jak jsme informováni z dopisu trutnovských radních z 2. ledna 1664.²⁵ Do konce roku 1624 odešli nekatoličtí duchovní z celého regionu. Souviselo to s opětovným vydáváním dekretů namířených proti nim po porážce Christiana Brunšvického. Matrika zemřelých z Lánova (Langenau), který také býval součástí trutnovského děkanství, končí 28. července 1624 tímto zápisem: „*hic secesserunt praedicantes, remansit tamen haeresis.*“²⁶ Přesné datum odchodu či vyhnání predikantů z Trutnova neznáme, ale lze předpokládat, že se tak stalo ještě o něco dříve, poněvadž pozornost byla nejprve zaměřena na královská města. Dohled nad náboženským vývojem ve městě dostali na starost broumovští benediktini.²⁷ Skutečnost, že to byli mniši z přibližně 50 km vzdáleného Broumova, vypovídá o fatálním nedostatku katolického duchovenstva. Obyvatelstvo zůstávalo nadále většinou nekatolíky, o čemž svědčí i poznámka u jména prvního katolického faráře ve městě: „*Es ist aber die Stadt selberzeit der heiligen katholischen Religion noch nicht zugetan gewesen.*“²⁸ Muselo se tedy přistoupit k razantnějším opatřením. Podle zprávy reformačních komisařů z 5. března 1626 byl z deseti praporců Breunerova pluku, určeného k pomoci při obracení obyvatelstva, jeden pluk pod velením hejtmana Echzela vložen do Trutnova.²⁹ Jako duchovní zde zároveň působil královédvorský děkan Jakub Algeur. Již 2. května žádali trutnovští měšťané knížete Lichtenštejna, aby byli osvobozeni od ubytování vojáků, protože jsou již prý všichni katolíky.³⁰ Z nepříliš dlouhé přítomnosti vojáků ve městě je patrné, že si museli počínat dost nevybíravým způsobem a že byly pro měšťany obrovskou zátěží. Z hlediska provádění rekatolizace se ubytovávání vojáků však neukázalo příliš efektivní, poněvadž společně s těmi, kteří absolutně odmítali konverzi z důvodu svého přesvědčení, si zvolili emigraci i měšťané, kteří k tomu byli donuceni nesnesitelnými podmínkami a kteří by se v případě mírnějšího provádění rekatolizace nakonec pravděpodobně stali alespoň nominálně katolíky. Tomáš V. Bílek ve své práci o císařských konfiskacích uvádí počty a jména osob, které v této době emigrovaly.³¹ Reprodukuje také zprávu purkmistra a rady města Trutnova z 15. července 1626, podle níž neodešel kvůli náboženství žádný měšťan, ale „pro nesnesitelné soužení vojenské opustili dva sousedé a tři sedláci statky své.“³² Je zajímavé, že zpráva císařského

²⁵ KUHN, Franz Xaver: Das Riesengebirge und sein Vorland zur Zeit der Rekatholisierung. In: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 70, 1932, s. 75.

²⁶ Tamtéž, s. 74.

²⁷ JUST, Antonín- HYBNER, Karel: Trutnov známý neznámý. Rychnov nad Kněžnou 1991, s. 221.

²⁸ KUHN, Franz Xaver: Die Trautenauer Seelsorger im 30jährigen Kriege. In: Heimat, 1923, s. 166.

²⁹ BÍLEK, T.: Reformace, s. 59.

³⁰ Tamtéž, s. 60.

³¹ BÍLEK, Tomáš: Dějiny konfiskací, s. 1240.

³² Tamtéž.

rychtáře Jana Burgera z 30. listopadu 1630 hovoří o 33 pustých domech, které měšťané opustili „pro dluhy, nesmírné kontribuce a nátisky vojenské“ mezi roky 1622 až 1630.³³ To znamená, že většina měšťanů, kteří si zvolili emigraci, odešli v rozmezí čtyř let (1626- 30).

V této době se rekatolizace přestávala provádět těmi nejtvrďšími prostředky, o čemž svědčí i nově vydané edikty. Dne 15. května 1626 podal královský místodržící Lichtenštejn panovníkovi návrh, aby z královských měst, která přijala katolickou víru, bylo staženo vojsko. Císařský edikt z 2. června 1626 nařizoval, aby nekatolíci v královských městech nebyli již ke katolickému náboženství nuceni vojenskou silou a aby jim bylo umožněno vystěhovat se ze země. Jejich statky jim neměly být odnímány, nýbrž je mohli svobodně prodat.³⁴

V první polovině 20. let 17. století byly rekatolizační akce zaměřeny výhradně na královská města, kde panovník jako jediná vrchnost mohl uplatnit svou moc. Poddanská města a vesnice zůstávala stále rekatolizací netknutá a na mnoha místech stále působili pod ochranou vrchnosti nekatoličtí duchovní.

Potvrzení nového postavení Čech přineslo vydání Obnoveného zřízení zemského 10. května 1627. Obnovené zřízení zemské je základní dokument o procesu koncentrace moci v osobě panovníka a o správní a politické centralizaci. Tento rok lze považovat za zásadní mezník v politickém vývoji Čech ještě z jednoho důvodu. Po smrti Karla z Lichtenštejna končí provizorní správa české země. Císař již nejmenoval nového gubernátora a úřady se vrátily k normálnímu chodu.

Počátkem února 1627 Ferdinand II. jmenoval novou reformační komisi, aby pokračovala v rekatolizaci. Tentokrát již byla její činnost naplánována podrobněji. Komise měly projít všemi kraji a vizitovat všechny kostely. Pro Hradecký a Bolešlavský kraj byl jmenován za stav duchovní opat Strahovského kláštera Kašpar z Questenberku a světským komisařem pro Hradecko se stal Otto z Opperstorfu.³⁵ Na pomoc ještě dostali šest pomocníků a šest řeholníků. První komise mohla působit jen v královských městech, tato nová se zaměřovala na šlechtu i poddané. Questenberkova komise našla v Hradeckém kraji obsazených pouze 12 far, mezi nimi i faru v Trutnově. Zdá se, že trutnovští měšťané katolickou víru přijali a nekladli odpor, jako tomu bylo na některých sousedních panstvích

Roku 1631 se kardinál Harrach rozhodl rozdělit svou arcidiecézi na vikariáty. Jednání o zřízení nových biskupství stále nespěla ke zdárnému konci, proto měli správu rozsáhlé arcidiecéze usnadnit tzv. okrskoví vikáři (vicarii foranei). Hlavním úkolem vikáře bylo vizitovat farnosti spadající do jeho vikariátu a dohlížet nad faráři a plněním jejich povinností.

³³ Tamtéž.

³⁴ BÍLEK, T.: Reformace, s. 72.

³⁵ ČÁŇOVÁ, E.: Vývoj správy, s. 529.

2.3 Trutnovské panství během válečných let

Další postup rekatolizace zastavily na mnoho let válečné události, které se významně dotkly i trutnovského panství. V roce 1631 totiž vpadli do Čech Sasové, s nimiž se vracelo mnoho emigrantů a nekatolických duchovních. Vážně ohrožen byl i Trutnov. Pražští místodržící nařídili rychtářům a radám měst Trutnova, Dvora Králové a Jaroměře, aby zřídili výzvědnou službu a posílali všechny informace o nepříteli do Prahy.³⁶ Sasové nakonec zvolili jinou trasu svého postupu a trutnovské panství bylo ušetřeno od válečných útrap. To se však nestalo při dalším společném vpádu Sasů a Švédů v roce 1634. Nepřátelské oddíly přitáhly ze Svidnice k Trutnovu 24. června. Měšťané jim ale brány města neotevřeli a postavili se na odpor. Nepřítel pravděpodobně nedisponoval děly, a tak se o prolomení hradeb ani nepokusil a po zapálení Horního předměstí odtáhl.³⁷

Trutnovské panství kvůli blízkosti Slezska bylo často ohrožováno i v dalších letech třicetileté války. Nejednalo se jen o přímou hrozbu dobytí města, ale i o velké kontribuce, které Trutnov musel platit nejen nepřátelským oddílům, ale často i císařským vojákům, kteří si nepočínali o nic lépe. Poté, co na jaře roku 1639 Švédové opět vpadli do Čech, jim musel Trutnov posílat peníze, potraviny a jiné.³⁸ Následující rok švédské vojáky nahradili císařští, kteří se snažili dobýt obsazené území. Neblaze město postihl další švédský vpád na jaře roku 1642. Trutnov byl vyplundrován a shořela jeho velká část včetně kostela s farou, radnice, školy a pivovaru. Zničeny byly i všechny staré listiny, privilegia a spravedlnosti.³⁹ Obyvatelstvo se ukrývalo v okolních lesích. Na podzim Švédy vystřídali opět císařští, ale pro město to neznamenal žádnou úlevu. Kvůli vysokým kontribucím se obec hrozivě zadlužila.⁴⁰ I proto jí císař udělil 27. května 1643 milost.⁴¹ Situace Trutnova se však nezlepšila ani v následujících letech, permanentně mu hrozilo nebezpečí ze strany Švédů, kteří ho opět zplundrovali roku 1645 a zachovali si na město vliv i v následujících letech. Naposledy došlo k dobytí města, při kterém byl poškozen i zámek, v září 1647, ale ani po uzavření Vestfálského míru se trutnovští měšťané necítili v bezpečí. Trutnovské dominium bylo velmi zpustošené a ani na začátku padesátých let se jeho stav nekonsolidoval. Do roku 1651 byla

³⁶ TOMKOVÁ, Eva: Švédské vpády do Trutnova. In: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. - 5. května 2004 (red. Jan Kilián), Mělník 2004, s. 48.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž, s. 49.

³⁹ BÍLEK, Tomáš: Dějiny konfiskací, s. 1240.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ TOMKOVÁ, Eva: Švédské vpády, s. 50.

obnovena sotva jedna třetina města a v roce 1654 bylo obydlených pouze 183 domů, ačkoliv jich před začátkem třicetileté války bylo 296.⁴²

Válečné události znemožnily ve 30. a 40. letech 17. století podniknout nějakou větší akci, která by výrazněji posunula rekatolizační úsilí vpřed. Za zmínku stojí jen založení jezuitské koleje v Hradci Králové v roce 1636, odkud byli později vysíláni misionáři, aby pomáhali s obracením nekatolíků. Co se týče farní sítě, její stav se během třicetileté války výrazněji nezlepšil. Máme dochovaný soupis vikariátů z roku 1636, podle něhož hradecký vikář dohlížel nad 25 farami.⁴³ V roce 1652 bylo v celém Královéhradeckém kraji 109 far se 78 filiálními kostely, z nichž řádnými duchovními bylo obsazeno pouze 42 far.⁴⁴ V Trutnově byl farní kostel Narození Panny Marie s filiálními kostely ve Starém městě a v Olešnici.

Po odchodu švédských vojsk, držících až do poslední chvíle ochrannou ruku nad českými nekatolíky, již Habsburkům a církevním představitelům nic nestálo v cestě k realizaci jejich plánů na pokatolštění celé země. Na konci roku 1649 začaly opět vycházet ostré patenty proti protestantům. Znovu se objevily návrhy na provedení rekatolizace, které známe již z 20. let. Reforma se rozběhla počátkem roku 1651. Bylo rozhodnuto, že zpočátku má probíhat mírným způsobem a že k nakvartýrování vojska se má přistoupit jen tehdy, narazí-li se na odpor. „*Současně s obracením obyvatelstva byly podle dohody na sněmu také zahájeny práce na důkladném soupisu, který měl zaručit trvalou kontrolu celého území a důkladnější poznání náboženského smýšlení poddaných.*“⁴⁵ Tak vznikl slavný Soupis poddaných podle víry, důležitý pramen pro poznání a pochopení náboženské a sociální struktury Čech v polovině 17. století. Kvůli dvojkoľejnosti správy vznikl v téže době i známý Status animarum pražské arcidiecéze. Byla rovněž jmenována třetí, poslední reformační komise, která se měla koncentrovat hlavně na ty kraje, kde byla nejhorší situace. Komise, jež začala působit nejdříve v Hradeckém kraji, svou činnost ukončila 23. června 1653, kdy alespoň nominálně byli obráćeni na katolickou víru téměř všichni obyvatelé Čech.

⁴² BÍLEK, Tomáš: Dějiny konfiskací, s. 1240.

⁴³ ŠTĚDRÝ, František: Znovuzřízení katolické duchovní správy po roce 1620. SHK 26, 1925, s. 124.

⁴⁴ BÍLEK, Tomáš: T. V. Bílek, Stav far I. 1650-1652 v krajích Chrudimském (zvláště na panství Pardubickém), Kralohradeckém, Boleslavském, Slanském a Žateckém, pak v knížectví Fridlandském l. 1630. In: Památky archeologické 13, 1885-1886, s. 182.

⁴⁵ CATALANO, A.: Zápas, s. 308.

3 SOUPIS PODDANÝCH PODLE VÍRY

3.1 Úvod

Soupis poddaných podle víry z roku 1651 představuje důležitý pramen pro poznání a pochopení sociální a náboženské struktury Čech v polovině 17. století. Je produktem poslední fáze rekatolizačních snah pobělohorského státu a církve, které nabyly intenzity podepsáním Vestfálského míru 24. října roku 1648.

Prvotním impulzem k sepsání Soupisu byl patent českých místodržících, vydaný 4. února 1651, který byl adresovaný krajským hejtmanům v tomto znění: „*Proto se poroučí, aby hejtmané krajští přiměli všechny pány obyvatele... aby jeden každý z nich na místě tu na statku nepřítomného, správce neb ouředník jeho v té příčině dle příležitosti notule, všechny lidi poddané obojího pohlaví v jistou a hodnou specifikaci uvedli.*“⁴⁶ Podle formuláře pořízenou „specifikaci“ byli potom povinni prostřednictvím krajských hejtmanů do šesti týdnů odeslat české kanceláři. K nařízení byl přiložený formulář (notule), kterým se měly všechny kraje řídit a který měl zaručovat celozemskou unifikaci zpracovaných soupisů. Ne všechna panství však stihla soupisy včas odeslat, v této první fázi bylo zapsáno asi 40% obyvatelstva (tj. 400-500 000 osob).⁴⁷ Mezi soupisy existují určité difference, některá panství poskytla pouze celkové sumáře nekatolíků, zatímco jiná se držela striktně instrukce a vyhotovila jmenné soupisy jak katolíků, tak nekatolíků.⁴⁸ V seznamu měly být evidovány všechny vrstvy obyvatelstva kromě duchovenstva a vojska, na něž se tato povinnost nevztahovala. V jeho úvodní části jsou uvedeny vrchnosti, jimž panství náleží, panští úředníci a zámecké služebnictvo. U měst, poddanských i královských, byli zapisováni měšťané, u svobodných dvorů svobodníci. Z tohoto výčtu vyplývá, že ačkoliv se mluví nebo píše o Soupisu poddaných podle víry, je tento název trochu zavádějící. Soupis totiž eviduje nejenom poddané, nýbrž všechny obyvatele daného panství či statku.

Zasílaný formulář se skládal z několika kolonek, do nichž měly být vepsány personálie o zapisovaném. Do jednotlivých rubrik bylo zaznamenáváno: jméno dané osoby, stav, povolání, věk, vyznávané náboženství, tj. katolík či nekatolík. Ve druhém případě se vyplňovaly ještě poslední dvě kolonky, nadepsané „*naděje na zejskání*“ a „*není naděje*“. Do

⁴⁶ JAKL, V.- STUHLÍKOVÁ, D.- BURDOVÁ, P.: Úvod rejstříku k Soupisu poddaných podle víry. NA Praha, 1954, s. II.

⁴⁷ OGILVIE, Sheilagh C. - CERMÁN, Markus: The Bohemian Census of 1651 and the Position of Inmates. *Histoire Sociale- Social History*, vol. 28, č. 56, 1995, s. 334.

⁴⁸ Tamtéž.

nich se plusem nebo mínusem označil pravý stav věci. U členů rodiny byl uváděn i rodinný stav, spolu s nimi byla zaznamenána čeleď a často také podruzi. Tento nastíněný model se však může poněkud lišit případ od případu. V některých jsou uváděni podruzi spolu s rodinou u které žijí, jinde jsou uvedeni jako samostatná skupina až na konci seznamu, stejně jako vdovy nebo tzv. staré panny, tj. neprovdané ženy. Na konci každého výkazu byla připojena zpráva o stavu far a kostelů, nacházejících se na území panství, dále o stavu zádušního majetku, obročí a duchovní správy. Někdy zde najdeme i poznámky o probíhající rekatolizaci a škodách, které napáchala třicetiletá válka.

Soupisy poddaných byly pravděpodobně vytvářeny vrchnostenskými kanceláři,⁴⁹ které si pro získání potřebných údajů povolávaly samotné rychtáře nebo jiné hodnověrné osoby z vesnic náležejících k panství. Takto zhotovené seznamy pak byly podle nařízení zasílány krajským hejtmanům, kteří je dále postupovali místodržícím do Prahy.⁵⁰

Většina panství a statků byla s prací hotova do jara 1651. Dne 3. 6. 1651 však byl místodržitelskou kanceláří vydán nový patent, který nařizoval vypracovat pouze sumární výkaz nekatolíků a upustit od podrobného výčtu jednotlivých osob. Podle Rudolfa Schreibera bylo vydání nového patentu reakcí českých místodržících na časté protesty vrchností, pro něž byla podrobná práce na soupisu s vyjmenováním všech konkrétních osob panství záležitostí značně namáhavou.⁵¹ Toto nové nařízení mělo zapříčinit, že na některých panstvích nebyl soupis sestaven vůbec a jinde, kde byl již předem vyhotoven, ho po zveřejnění nového patentu již neodesílali, nýbrž uložili ve vrchnostenské kanceláři. Tento postup se lišil kraj od kraje. Je zvláštní, že například panství Český Šternberk pořizovalo jmenovité soupisy obyvatel ještě v srpnu 1651, tedy bezmála 2 měsíce po vydání posledního patentu. Zcela opačný je případ Loketska a Prácheňska, kde nemáme Soupis dochovaný vůbec.⁵² A můžeme jen hádat, zda se opravdu nedochoval, nebo zda nebyl vůbec pořízen.

K úplnosti je třeba dodat, že Soupis zahrnuje pouze osoby v době pořizování seznamu fyzicky přítomné, a nikoli jedince, kteří sice na panství bydleli, ale v tom čase se na něm z nějakých důvodů nenacházeli. To je případ např. tovaryšů na vandru.

⁴⁹ V královských městech se jejich vyhotovením zabývaly městské kanceláře, zatímco za poddanská města soupisy často podávala vrchnost.

⁵⁰ Po zrušení místodržitelské kanceláře byly veškeré soupisy zařazeny do nově vzniklého fondu Staré manipulace, kde byly zahrnuty pod heslo Religion a utříděny podle krajů.

⁵¹ JAKL, V.- STUHLÍKOVÁ, D.- BURDOVÁ, P.: Úvod rejstříku, s. VII.

⁵² Tamtéž.

3.2 Soupis poddaných podle víry na trutnovském panství

Trutnovské panství bylo při zahrnování Soupisů do fondu Staré manipulace připojeno k oblasti Bydžovsko-Hradecko. Pro všechna panství, statky a města se Soupisy nedochovaly, chybí např. celé panství Jičín a panství kláštera benediktýnů v Broumově. To naštěstí není případ panství a královského věnného města Trutnov, na jehož území žilo 1727 osob.⁵³

Jelikož byl Trutnov královským věnným městem, spadal pod přímou správu panovníka. V jeho čele stál císařský rychtář Christoph Meidtner, starosta Hans Riedell a městská rada, složená z jedenácti radních.⁵⁴ Soupis všech zpovědi schopných obyvatel pro město Trutnov, včetně Horního a Dolního předměstí (Ober a Nieder Vorstadt) a vesnic Starého města (Dorf Altstadt), Poříčí (Parschnitz), Vernýřovic (Wernersdorff), Markoušovic (Margauschwitz), Libče (Gabersdorff), Babí (Trauttenbach), Voletín (Wolten), Kalné Vody (Trübewasser), Zlaté Olešnice (Oelsse), Debrného (Döbrle), Stříteže (Burckersdorff) a Bojiště (Hohenbrückh), podal rychtář, starosta a městská rada 24. dubna 1651.

Trutnovský Soupis je psán v němčině. Má podobu 18 sešitých archů papíru, z nichž je pět posledních nepopsaných. Je k nim přivěšena malá městská pečeť, na které je vyobrazen drak s latinským nápisem „*sigillum minus reipublicae Trutnoviensis*“.

Ačkoliv měl být soupis sestaven podle jednotného vzorového formuláře, můžeme v něm nalézt několik diskrepancí. Trutnovský Soupis poddaných podle víry začíná sepsáním osob žijících v královském věnném městě Trutnově. Na začátku seznamu se nachází jména nejvýznamnějších představitelů panství, která jsou hierarchicky seřazena. Na prvním místě je tedy zapsán královský rychtář, dále starosta města a radní s rodinami. Následuje výčet měšťanů v libovolném pořadí. Jméno hospodáře sice není zvýrazněno, ale přesto je i v tomto případě graficky odlišeno. Jak ve městě, tak na vesnici je před ostatními členy rodiny vždy předloženo. Křestním jménem a příjmením je vždy označen hospodář (*Wirth*) a obvykle také tovaryš (*Gesell*). Méně často známe příjmení u děveček (*Magd*) a pacholků (*Knecht*). Pokud příjmení služebných není známé, je nahrazeno velkým písmenem N.

Na vsích jsou zaznamenáváni nejprve sedláci (*Pauern*), mezi nimi je vždy na prvním místě uveden vesnický rychtář s rodinou, dále zahradníci (*Gärtner*), chalupníci (*Chalupner*) a podruzi (*Hausleüth*). V některých případech, jako například ve vsi Bojiště, jsou zahradníci úplně vynecháni a podruzi jsou zařazeni do stejné skupiny s chalupníky. Občas bývají na konci výčtu společně s podruhy vypsány i osoby, které žijí samy (*Einzehlige*

⁵³ MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena: Soupis poddaných podle víry, Hradecko- Bydžovsko, sv. 4. Praha 2000, s. 1363.

⁵⁴ Tamtéž, s. 1325-1327.

Personen). Tento případ se vyskytuje u vsi Zlaté Olešnice (Oelsse) a Střítež (Burckersdorff), kde jsou jmenované jen osaměle žijící osoby bez podruhů. U vsi Vernýřovice (Wernersdorff) zase naopak nejsou vůbec nadepsáni sedláci. Tyto konfuze, které jsem právě vyjmenovala, jsou pravděpodobně výsledkem nedůslednosti městského písaře. Rubrika zaznamenávající stav (tj. svobodný, nesvobodný) v našem Soupisu chybí úplně.

Občas je u některé děvečky nebo pacholka sloužícího ve městě připsáno označení „*frembde*“. Většina historiků se dnes přiklání k názoru, že takto označená dívka či chlapec pochází z jiného panství. Podle výkladu Antona Blaschky, jenž se o tomto jevu ve své studii rovněž zmiňuje, by takto užitý termín měl naznačovat, že se nejedná o rodinného příslušníka.⁵⁵ V tom případě by to znamenalo, že desítky služebných děveček a čeledínů pracovali u vlastní rodiny ve službě a do seznamu nebyli zaneseni jako dcera a syn, nýbrž jako děvečka a pacholek. Zdá se mi, že tato Blaschkova hypotéza je tedy nepravděpodobná.

V další kolonce Soupisu pak byla uvedena řemesla, jimž se obyvatelé žijící ve městě věnovali. Svou četností vynikají obzvláště řemesla oděvní a potravinářská. Na vesnicích se s uvedením nějakého vedlejšího povolání nesetkáme, pro získání těchto údajů je třeba nahlédnout do Berní ruly. U ostatních členů rodiny je pod rubrikou povolání uveden příbuzenský vztah k hospodáři (manželka-*Weib*⁵⁶, syn, dcera⁵⁷), postavení v domácnosti (podruh) nebo čelední poměr (děvečka, pacholek). Dále je uveden věk.

Jedna z nejzajímavějších je kolonka označující náboženské vyznání. Katolíci jsou označeni písmenem *k* (z německého *katolisch*), nekatolíci písmenem *u* (*unkatolisch*). Naděje na obrácení ke katolické víře bohužel v našem Soupisu zaznamenaná není. Jsme tak připraveni o cenné údaje, které by nám pomohly vytvořit si představu o neústupnosti obyvatel ve věcech víry, anebo naopak o podvodném přepisování údajů o počtech nekatolíků, které měly zajistit klidnější průběh rekatolizačních akcí. Vrchnosti nebo panští hejtmani totiž dost často stáli mezi Skyllou a Charybdou. Kdyby přiznali skutečné množství nekatolíků žijících na panství, bylo by velmi pravděpodobné, že by byl duchovnímu přidělen ozbrojený vojenský doprovod. V tom případě zde vyvstávala reálná hrozba zbíhání nekatolických poddaných přes hranice panství či země. Aby se tohoto nebezpečí vyvarovali, snažili se reálný počet nekatolíků zamaskovat. Do dodatků Soupisu zapsali, že dali nekatolickým obyvatelům možnost výběru, buď se vyzpovídají a přejdou na katolickou víru nebo jim hrozilo vězení či vykázání z panství. Také na konci trutnovského Soupisu je připsána tato poznámka: „*Dass*

⁵⁵ BLASCHKA, Anton: Das Trautenauer Untertanenverzeichnis, s. 117.

⁵⁶ Manželky vážených pánů radních jsou zapsány jako *Ehewirthin*.

⁵⁷ Pokud je žena vdova a žije sama s dětmi, je příbuzenský vztah ještě upřesněn slovním spojením *ihre Tochter, ihr Sohn*.

*nun aber hier in der Stadt zwischen den Dienstpothen etzliche Unkatolische sich befinden, so ist denenselben endlich anbefohlen, entweder die wahre katolische Religion anzunehmen, oder aber von der Stadt wekhzuegehen.*⁵⁸ Kromě toho se zde nachází dodatek, že na panství Trutnov jsou 2 filiální fary, jedna ve Starém Městě a druhá ve Zlaté Olešnici.

3.3 Soupis poddaných a Berní rula

3.3.1 Berní rula

Berní rula z roku 1654 představuje náš nejstarší katastr, tj. soupis majetku, vytvořený tehdejší státní správou jako podklad pro vybírání berně. Schvalování výše berní bylo jednou z nejdůležitějších výsad stavovské obce, která ji často využívala jako prostředek nátlaku na panovníka. Po porážce stavovského povstání roku 1620 v bitvě na Bílé hoře a za výjimečných podmínek třicetileté války se však situace změnila. Berně byly ukládány přímo panovníkem bez ohledu na vyjádřený souhlas stavů. Teprve roku 1627 začaly být znovu povolovány sněmem a opět byli jmenováni nejvyšší berníci. Z nejvyšších míst vyšlo nařízení o soupisu dvorů a domů, jakož i velikosti výsevní půdy poddaných, *„podle čehož budoucně contribuci na něco jistšího narážeti a lepší rozdíl podle proporcí mezi bohatým a chudým učiniti se moci bude.*“⁵⁹

Snahu zjistit přesnější počet osdlých projevil roku 1640 gubernátor arcikníže Leopold z Jičína, když si vymohl na nejvyšších úřednících údaj o počtu osdlých v Čechách. Nejvyšší berníci podávají přehled přiznání vzniklých roku 1638, z nichž se však opět nic podstatnějšího vyvozovat nedá, neboť čísla zde uvedená jsou s největší pravděpodobností podhodnocena. Tento stav nevědomosti se ve své podstatě stával pro vládnoucí složky již nezvladatelným. Proto se roku 1646 přistoupilo k zavedení nového systému. Stavby pod nátlakem vedeným z Vídně vydaly souhlas s tím, že výsada vybírání berní bude napříště záležitostí osob libovolně dosazených panovníkem, a nikoliv, jak tomu bylo doteď, nejvyšších královských berníků, vybíraných sněmem ze stavovských příslušníků. Tím sice stavby ještě nepozbyly své největší výsady, ale i tak to znamenalo faktické okleštění jejich moci. Na sněmu konaném 13. 2. 1652 byli zvoleni čtyři nejvyšší berníci, kteří měli být odpovědní za včasné vybrání berně. Aby se předešlo falšování a utajování skutečného stavu poddaných na vrchnostenských panstvích, kontrolovaly přiznávací listy vrchnosti zvláště zřízené krajské komise, v nichž byli

⁵⁸ Na konci soupisu se ještě nachází dodatek, že na panství Trutnov se nalézají 2 filiální fary, jedna ve Starém Městě a druhá ve Zlaté Olešnici.

⁵⁹ DOSKOČIL, Bedřich: Úvod k Berní rule. Berní rula, sv. 1, Praha 1950, s. 6.

zastoupeni krajští hejtmani a dvě osoby, jedna rekrutovaná z duchovního stavu a druhá z měšťanstva. I toto opatření se nakonec ukázalo jako neúčinné. Proto byly již ustanoveným krajským komisím dány instrukce k založení nové krajské ruly, která by evidovala všechny berní poplatníky z toho příslušného kraje. Dne 16. 9. 1652 byla stavy zvolena tzv. hlavní komise, která měla dohlížet na průběh činnosti krajských komisí.

Hlavní komise čítala dvanáct členů a to po třech z každého stavu. Při kontrole nedávno vzniklých krajských rul však našla hlavní komise opět závažné nedostatky způsobené opětovným falšováním počtů poddaných. Proto se přistoupilo k vydávání nových, tentokrát podrobnějších, přiznávacích listů, jejichž rubriky obsahovaly kromě jména panství a jeho držitele i jména vesnic k panství náležejícím, výčet osedlých poddaných a měšťanů a rovněž živností, které tito měšťané zastávali. Dále soupis nově zahrnoval i chalupníky a zahradníky, nikoliv však jmenovitě, nýbrž pouze číselně.

Zlomovým bodem vedoucím ke vzniku Berní ruly byl rok 1652-53. Z usnesení sněmu měla hlavní komise jmenovat další sobě podřízené tzv. vizitační komise, jejichž úkolem by byla celková podrobná vizitace panství českého království. Na základě obdržených instrukcí měly komise zjistit přesný počet daňových poplatníků, jinak řečeno, všechny placení berně schopné osedlé obyvatelé. Až dosud nebylo výjimkou, že se při různých vizitacích využívalo neznalosti místních poměrů delegovaných komisařů a děly se proto různé podvody, kdy např. hospodáři vyhnali svůj dobytek do lesů, svou čeládku rozpustili, ze stavení vynesli okna, dveře, kamna a grunty vydávali za pusté.⁶⁰ Takovýmto excesům se tentokrát mělo předejít. Proto bylo vydáno nařízení, dříve vůbec neužívané, zvláštní jmenné evidence každého poddaného, což mělo de facto být jakýmsi opatřením proti zkreslování údajů a vymýšlením si nepravdivých čísel. Vizitační komise měly osobně objíždět všechna panství a statky, včetně měst pražských, horních a královských, nechat si předložit urbáře a z nich si vytvořit soupis poddaných. Na základě vrchnostenských přiznávacích listů z roku 1652, starších součtů poddaných z roku 1646 a dokonce 1615 pak měli porovnat počet poddaných a zařadit je mezi sedláky, chalupníky a zahradníky. Měšťané žijící v královských městech mají být počítáni za jednoho osedlého. Komise dále zaznamenávaly svobodné a manské dvory, fary, vyčíst pusté grunty, pohořelé a nově osedlé (kvůli osvobození od daní na tři roky totiž musela být jejich jména pečlivě evidována i s rokem jejich příchodu do nového místa bydliště), svobodníky, nápravníky, dědiníky, robotné many a Židy. Sčítány byly také v zemských reparticích odděleně evidované berní objekty. Patřily mezi ně mlýny a fary a překvapivě byli do této evidence zahrnuti i mistři a pacholci ovčáctí. Zdanili je zvlášť, protože nesloužili

⁶⁰ DOSKOČIL, Bedřich: Úvod k Berní rule. Berní rula, sv. 1, Praha 1950, s. 6.

při velkostatecích, ale zpravidla si sami pronajímali ovčí panské hospodářství. Kromě této práce měla komise ještě za povinnost krátce vyslechnout každého poddaného a zjistit, jaká při hospodářství ještě provozuje řemesla a živnosti, osobně obhlédnout jeho pole, vyšetřit, kolik osívá na zimu a na jaro, kolik mají lesů, vlastních potahů, kusů dobytka, což se potom zanášelo do zvlášť pro tyto účely vytvořených rubrik. Ve zvláštní relaci měli komisaři ještě podat zprávu o počtu far, jejich stavu a situaci. Hotová zpráva měla být odeslána hlavní komisi, na kterou zbyl nesnadný úkol, přerozdělení osedlých na jednotlivá panství. Podle historika Josefa Pekaře, nebylo hlavním úkolem nového katastru přesné zmapování poddanské půdy vhodné ke zdanění, královští úředníci chtěli „*především zjistiti počet a kvalitu berních poddaných*.“⁶¹ Získané údaje o velikosti orné půdy a jejím osetí na zimu a jaro, měly sloužit jen jako ilustrační doplněk, který měl pomoci při posouzení berní způsobilosti poddaného. To vysvětluje, proč číselné údaje, uvedené v Berní rule, jsou pouze přibližné. Povinnost placení daní nebyla podmíněna jen rozsahem obdělávaných polí poddaného, hrály v ní roli všechny údaje, které se dosazením do rubrik stávaly jakýmsi ukazateli, jejichž paušalizací se dosáhlo určité hodnoty a podle její výše se hlavní komise rozhodla, zda poddaný bude považován za celého osedlého. Definice celého osedlého přitom hrála v celé věci největší ale přitom také nejnevědeckější roli. Nikdo totiž nevěděl, koho si má pod tímto pojmem představit. Termín osedlý, byl zaveden císařem Ferdinandem II. již roku 1628. Žádal, aby se před třicetiletou válkou běžná berně poddanská, vybíraná na základě počtu poddaných panství, bez bližšího určení šlo-li o sedláka nebo zahradníka, nahradila berní novou, ve které by bylo jasně řečeno, kolik je celých osedlých, to znamená „*asi tolik osedlých, kolik by vydal rustikál toho neb onoho panství, kdyby byl rozdělen v lány o 60 korcích orné půdy*.“⁶² Ovšem toto měřítko nešlo uplatnit na všechny kraje bez rozdílu, už z hlediska jejich rozličné rozlohy. Sněm byl proto nucen vydat nové nařízení, které by osedlého přesněji definovalo. Tato nová definice vešla v platnost z rozhodnutí stavovského sněmu přesně 21. 2. 1653. „*Za skutečného poddaného má býti počten každý hospodář na gruntu osedlý, jenž přes polovici rolí svých vskutku osívá a vrchnosti své robotuje robotou potažní*.“⁶³ Chalupníci, kteří svá pole částečně osívají, byli počítáni za čtyři osedlé a zahradníci, buď s kusem pole, nebo nějakým dobyt看 platí za osm osedlých. Zahradníci, živící se pouze nádenictvím, bez orné půdy a dobytka, byli ze soupisu berníků úplně vypuštěni. Po 14. únoru 1653 začala dlouhá jednání o jmenování členů subdelegovaných komisí. Hlavní komise rozhodla, že k vizitaci země podle nařízení z roku 1653 postačí tři.

⁶¹ PEKAŘ, Josef: České katastry 1654 -1789. Praha 1932, s. 6.

⁶² Tamtéž, s. 8.

⁶³ Tamtéž, s. 9.

Podřízená komise bude mít po čtyřech osobách, z nichž každá bude vybraným zástupcem jednoho stavu. Nakonec byly jmenovány čtyři subdelegované komise, z nichž jedna měla na starost pouze Pražská města, mezi ostatní tři bylo rozděleno patnáct zbývajících krajů.⁶⁴

Do komise vizitující kraje kouřimský, vltavský, boleslavský, chrudimský a hradecký, který nás nejvíce zajímá, byl za duchovní stav dosazen Kryštof Tengler, opat plasského cisterciáckého kláštera; za pány pan Kryštof Karel Přehořovský z Kvasejovic; dále rytíř Bernard Šmerovský z Lidkovic a měšťan Maxmilian de Cara z Rozenetu, radní Starého města pražského. Samotné vizitace však neprobíhaly úplně hladce a výsledná podoba soupisů nebyla tak jednotná, jak si to hlavní komise představovala. Fatální chybou hlavní komise bylo, že subdelegovaným nevydala žádné jednotné, předem natištěné formuláře, aby tak zajistila koordinovaný postup všech tří krajských komisí. Jelikož se v srpnu, před svým odjezdem do krajů, komise ani jednou nesešly, aby se předem dohodly na jedné, ve všech krajích uplatňované metodě, jejich postupy se v zaznamenávání některých údajů rozcházely.⁶⁵

Když se v polovině roku 1654 ukázalo, že ani jedna z komisí nebude, navzdory předpokladu hlavní komise, hotova se svou prací do konce roku, protože přidělená panství byla příliš velká a za tak krátký časový úsek, který jim byl k prozkoumání vymezen, se nedala všechna panství řádně „*zvizitýrovat*“. Jako nezbytné se tedy ukázalo ustanovení čtvrté komise, která měla převzít část povinností komise jihočeské a severozápadní. Bylo jí přiděleno „*zvizitování*“ kraje loketského a velkého Plzeňska. S prací byla komise hotova na jaře roku 1655, kdy byla vedení odevzdána poslední zpráva, která ještě zbývala do definitivního ukončení vizitace Čech.⁶⁶ Protože většina rul byla zpracována již v roce 1654, byl tento rok všeobecně přijat jako datum uskutečnění generální visitace země.

Je třeba podotknout, že elaboráty vypracované krajskými komisemi, neobsahovaly vždy přesné a bezchybné údaje. Právě objevené nepřesnosti ve vypracování zřejmě vedly roku 1655 k revizitaci Berní ruly a novému přehodnocení statusu osedlého, přičemž byl brán v potaz i vedlejší výdělek jedince. Nicméně ani tato varianta nebyla konečná a roku 1667 došlo k další revizi, jež však v důsledku zjištění, že přesnou definici osedlého nelze stanovit, byla o dva roky později ukončena.

⁶⁴ Výjimku tvořilo Chebsko, které bylo ponecháno přímému jednání s českým králem a Kladsko.

⁶⁵ Bedřich Doskočil na 44. straně svého Úvodu k berní rule uvádí některé rozpory, kterých se navzájem nezkoordinované komise dopustili.

⁶⁶ Bylo jí zpracování Plzeňska. Přesná čísla, se kterými komise pracovala, můžeme nalézt v tzv. Kalkulu z roku 1684. Jedná se o knihu, která pochází z roku 1684 a je psaná německy. Je v něm zaznamenána kolísavost osedlosti a s tím související berní způsobilosti panství a měst v letech 1654- 1684. Jeho důležitost tkví vtom, že jsou zde zaznamenány počty osedlých i pro ztracené části.

3.3.2 Porovnání Berní ruly se Soupisem poddaných

Při využití Berní ruly pro trutnovské panství by jistě bylo možné ji rozebrat jako pramen pouze samu o sobě. Jelikož se však ve své práci primárně zabývám Soupisem poddaných podle víry, spokojila jsem se pouze s porovnáním obou pramenů na základě jim společných údajů, tj. jmen, společného zařazení jedinců do třech kategorií sedláků, chalupníků, zahradníků a řemesel.

Z celkového počtu tří svazků originálu Berní ruly zachycujících dominia hradeckého kraje figuruje Trutnov v posledním z nich, který se teprve připravuje k edičnímu vydání. Je zahrnut do skupiny, v níž jsou kromě rytířského stavu evidována i královská města kraje.

Forma zápisů se nevymyká běžné praxi ostatních komisí popsané již výše. Nesrovnalosti se však vyskytují při geografickém vymezení panství. V Rule jsou k městu Trutnovu a k němu náležejícím vesnicím přidány ještě dvě další, které byly k trutnovskému panství připojeny až po roce 1651. Jedná se o vesnice Nový Buky a Voletiny.

Při porovnání Ruly se Soupisem poddaných se objeví ještě jiné difference, které jsou zapříčiněny zejména užitím rozdílných jazyků při jejich sepisování. Zatímco Soupis poddaných podle víry je napsán pro toto panství německy, při vzniku Berní ruly již byla použita čeština. Dochází tak k počestřování německých křestních jmen a příjmení, což má za následek nepřehlednost při komparaci jednotlivých osob.

Velké množství hospodářů, kteří jsou zapsáni v Berní rule, v Soupisu úplně chybí. Velmi často se vyskytují případy, kdy koresponduje příjmení i místo pobytu dotčené osoby, avšak nesouhlasí křestní jméno. Jindy se naopak obě jména shodují, nicméně nesouhlasí místo bydliště. Tato skutečnost je ještě ztěžována faktem, že v Soupisu poddaných je v důsledku časté příbuznosti mnoho osob zaznamenáno stejným příjmením a nezřídka i křestním jménem. Je tedy velice těžké se v této spleti rodové spřízněnosti orientovat. V případě diskrepance křestního jména by bylo možné usuzovat, že se jedná o syna hospodáře, který se ujal majetku. Když se však pro porovnání podíváme do Soupisu, nenalezneme v rodině tehdejších hospodářů buď žádné zaevidované děti, nebo žádná odpovídající křestní jména, která by se shodovala se jménem hospodáře zaznamenaného v Berní rule. Nesmíme také zapomenout, že od napsání Soupisu uplynuly pouhé tři roky. V raném novověku, jak je známo, se hospodářství ujímal nejmladší syn. Pokud by ještě nebyl v Soupisu uveden, znamenalo by to, že mu v té době bylo méně než dvanáct let. V tom případě by bylo sotva myslitelné, aby převzal hospodářství již po třech letech, to znamená okolo čtrnáctého roku. Bylo by též možné pouhé převzetí příjmení v důsledku sňatku

s dcerou původního majitele gruntu.

Pokud totéž jméno nalezneme v Rule u jiné vesnice, než je uvedeno v seznamu z roku 1651, dalo by se předpokládat, že se jedinec mohl během tří let, které mezitím uplynuly, oženit s dívkou z okolní vsi a přejít na její usedlost, za předpokladu, že se nejednalo o dědice hospodářství. Avšak v případě těchto několika jedinců evidovaných v Berní rule to možné není, neboť všichni byly ženatí již roku 1651.

Nalezla jsem rovněž osobu, která dokazuje, že při komparaci obou pramenů musíme brát v úvahu i časový rozestup mezi léty jejich vzniku. Jedná se o Martina Weisse, v trutnovském Soupisu evidovaného kovářského tovaryše.⁶⁷ Je třeba si uvědomit, že během tří let se učni neb tovaryši mohli dočkat profesního postupu a již sami provozovat živnost. Dokládá to právě případ zmiňovaného Weisse, jenž je v roce 1654 v Rule zaevidován již jako kovář. Bohužel se jedná pouze o jediný případ, který jsem objevila. Někteří učni totiž v Soupisu nebyli vedeni pod příjmením a tudíž je nemožné je zkusit dohledat pouze podle křestního jména.

Co se týče početního zastoupení řemesel, od roku 1651 došlo k rapidnímu nárůstu některých profesí. Primát mají již dříve početná potravinářská a oděvní řemesla, u kterých však došlo až k dvojnásobnému nárůstu jejich výskytu. Jedná se zejména o řezníky, pekaře a ševce. Velký nárůst zaznamenalo i řemeslo kožišnické. Z tohoto vývoje je patrné, že docházelo k pozvolnému ožívání řemeslné výroby, která během třicetileté války byla značně poškozena.

Tabulka č. 1- Řemesla v Trutnově a předměstích

	Rok 1651	Rok 1654
Pekaři	3	13
Řezníci	16	23
Kováři	4	6
Kožešníci	4	9
Krejčí	6	13
Soukeníci	6	8
Ševci	7	24
Bednáři	1	2

⁶⁷ NA Praha, BR, 12, fol. 1484; Soupis poddaných, s 1328.

Další nesrovnalostí mezi Soupisem poddaných a Berní rulou je rozdělení obyvatel do třech majetkových tříd. Oba prameny se v této otázce mnohdy výrazně rozcházejí. Tato diference je způsobena rozdílnými kritérii při rozřazování do jednotlivých kategorií. Značná část jedinců, kteří byli v Soupisu vedeni jako zahradníci, podruzi či chalupníci, jsou o tři roky později zařazeni převážně do skupiny chalupníků, a někteří z nich, poněkud překvapivě, do kategorie sedláků. To je i případ Hanse Galla⁶⁸ nebo Michala Marcknera,⁶⁹ původně pacholků z Poříčí a Debrného, kteří se vyšvihli do této nejvyšší kategorie. Toho mohli docílit pouze sňatkem s ovdovělou selkou. Nicméně i přesto by, podle mého názoru, měla být v Rule jako hospodyně místo nich zapsána jejich manželka, neboť sociální status pacholka se nezmění ani po uzavření sňatku s ženou z vyšší vrstvy.

V Berní rule najdeme i případy descendentního sociálního postupu. Můžeme nalézt poměrně hodně záznamů, z kterých po porovnání obou pramenů vyplývá, že původně sedlák se zařadil do kategorie chalupníků nebo chalupník do skupiny zahradníků. Tento jev je již lépe pochopitelný. V důsledku jiných rozřazovacích kritérií, která uplatňovali komisaři při vzniku Berní ruly, mohli někteří sedláci či chalupníci, jež stáli na rozhraní obou skupin, klesnout do kategorie o třídu nižší.

⁶⁸ NA Praha, BR, 12, fol. 1492; Soupis poddaných, s.1343.

⁶⁹ NA Praha, BR, 12, fol 1496; Soupis poddaných, s. 1359.

4 Rozbor věkové struktury obyvatel na trutnovském panství

4.1 Zaokrouhlování věkových údajů

Jednou z mnoha těžkostí, s níž se badatel při své práci se Soupisem poddaných podle víry jistě setká, je otázka spolehlivosti uváděných věkových údajů a také nejednotnost dětské věkové evidence.

Při podrobnějším průzkumu do seznamu zanesených dat je patrné nápadné množství věkových údajů končících na číslo 0 a 5, z čehož vyplývá skutečnost, že zapisovatelé při zaznamenávání věku uplatňovali techniku zaokrouhlování v desítkové a pětkové soustavě.⁷⁰ Tento fakt platí i pro trutnovské panství, kde byl ještě navíc, pod vlivem šedesátinné soustavy, uplatňován systém zaokrouhlování k šesti.⁷¹ Důvodem převahy údajů, které končí na násobek 5, 6 nebo 10 je i fakt, že některé věkové stupně měly svůj hlubší symbolický význam v lidském vnímání a znamenaly jistý předěl v životě jednotlivce. Konkrétně mám na mysli čísla 6, 12, 18, 24, 36 a 42, která jsou v trutnovském Soupisu poddaných hojně zastoupena.

Hlavním problémem při nahlašování věku byla skutečnost, že mnohdy ani sami vyslýchání nevěděli přesný rok svého narození. Přišlo tedy na řadu zaokrouhlování na základě odhadu zapisovatele i zapisovaného. Konec raného dětství symbolizovalo číslo 6, číslo 12 znamená významný krok v náboženském vnímání, kdy dítě může poprvé přistoupit k přijímání. Období dospívání bylo zastoupeno číslem 18 a fáze přechodu k plnoletosti číslem 24. U mužské části populace se v Soupisu často objevoval věk 36 let, který označuje nejproduktivnější věk, u mužů trvající až do 42 let. Tato čísla jsou na Trutnovsku nejvíce zastoupena v obcích Staré město, Debrnné, Zlatá Olešnice a Markoušovice. U žen- manželek bylo stáří nejčastěji vyjádřeno číslem 30.

Zaokrouhlování také mohlo být výsledkem zařazení jednotlivce do příslušné sociální kategorie. Například věkový rozdíl mezi manžely býval s oblibou vyjádřen 10 lety, vdovám byl přisuzován věk padesáti let. Pokud nebyla reálná možnost dalšího sňatku, bylo již předem kalkulováno se skutečností, že žena zůstane definitivně sama. Proto se při této příležitosti mezi demografy hovoří o tzv. definitivním celibátu. Je třeba si však uvědomit, že se jedná pouze o obecné závěry demografů a neznamena to tedy, že můžeme všechny tyto výše uvedené údaje paušalizovat a aplikovat je na všechna panství a města.

⁷⁰ Maur, Eduard: Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. Století. ČsČH 19,1971, s. 845.

⁷¹ BLASCHKA, Anton: Das Trautenauer Untertanenverzeichnis, s. 114.

Nepřesnostem, které kvůli užívání zaokrouhlovacího systému vznikly, se v roce 1651 nepřikládal žádný význam. Na jejich přesnosti nikomu nezáleželo, neboť Soupis poddaných nebyl zhotoven jako statistický pramen, ale vznikl za účelem zjištění konfese obyvatelstva. Věk a povolání byly jen doplňujícími údaji.

V přesnosti zapsaných věkových údajů hrála také svou roli akribie úředníků vrchnostenských kanceláří. Je to patrné při sledování rozdílů mezi soupisy jednotlivých krajů.

4.2 Nejstarší obyvatelé

Pro Trutnov a okolní vesnice platí skutečnost, že ve městě je doložen průměrně větší výskyt seniorské skupiny obyvatel, nicméně nejstarší obyvatele nalezneme na vesnicích. Ve městě žije 19 lidí starších 60 let, z toho 16 osob přímo v Trutnově, jedna v Horním a dvě v Dolním Předměstí. Na vesnicích je počet těchto osob 13.⁷² Ve městě tak skupina lidí starších šedesáti let tvořila 2,84 % městského obyvatelstva,⁷³ na vesnicích pak pouze mizivých 1,23%. Největší počet seniorů je kromě Trutnova ve vesnici Staré Město a Markoušovice. Co se týče genderového rozlišení, nejvíce žen nad šedesát let je evidováno v Trutnově a Libči, nejvíce mužů, kromě Trutnova, ve Starém Městě.

Nejstarší obyvatele panství však najdeme na vesnici. Nejstarším mužem Trutnova je pětasedmdesátiletý sládek z Horního předměstí, nejstarší ženě je šedesát šest let. Jako nejstarší muž panství je evidován osmdesátiletý stařec ze Starého města nejstarší žena pocházející z vesnice Libeč je sedmdesát let.

Znovu však připomínám, že tento nástin nemusí odpovídat skutečnému stavu. Vzhledem k tomu, že se v soupisu vyskytuje množství žen a mužů ve věku šedesáti let, musíme počítat s možností zaokrouhlení věku a tím jeho zkreslení. Ve skutečnosti jim přes šedesát let již mohlo být. Tím by se nám tedy počet zjištěných osob nad šedesát let značně zvýšil.

⁷² Na rozdíl od Antona Blaschky, který ve studii Das Trautenauer Untertanenverzeichnis uvádí číslo 14, jsem dospěla k počtu 13.

⁷³ Počítám dohromady Trutnov i Horní a Dolní Předměstí.

4.3 Věkový rozdíl manželů

Dále jsem zaměřila svou pozornost na věkový rozdíl mezi manžely. Údaje, získané ze Soupisu mohou dobře posloužit k získání náhledu nejen na problematiku sňatečnosti.

V minulých staletích byl velký věkový rozestup mezi manžely věcí daleko běžnější než dnes. Když muž ovdověl a rozhodl se podruhé oženit, zpravidla si vyhlédl budoucí partnerku daleko mladší, než byl sám. Roli ve výběru nevěsty hrála zejména její fekundita. U mladých dívek se předpokládalo, že mají před sebou dlouhé reprodukční období a budou tedy moci mít hodně dětí, zatímco u žen starších se již s touto možností příliš nepočítalo. Nebylo tedy výjimkou, když si muž bral ženu o 30 i více let mladší. Doklady o tomto úzu můžeme najít i na našem panství. V Trutnově- Dolním Předměstí jsem našla případ, kdy jistá Ursula Fichtner byla o 40 let mladší než její manžel (sic!).⁷⁴

Na území trutnovského panství je v roce 1651 evidováno 550 manželských párů. Z nich žije 195 v Trutnově a 355 na vesnici. Věkové rozdíly mezi manžely jsou pomocí soupisu dobře vysledovatelné. Ve městě je ve 167 případech žena mladší a ve 28 starší než její muž. Na vesnicích má mladšího manžela pouze 19 žen. Diference mezi městem a venkovem je zde zcela jasně patrná a dobře pochopitelná. Uzavření sňatku se starší ženou totiž nabízelo mladíkovi ve městě zcela jiné, výhodnější, příležitosti než na vesnici. Případy potvrzující tuto teorii se najdou i ve městě Trutnově. Z 28 případů, kdy je žena starší než její muž se většinou jednalo o manželky řemeslníků a obchodníků. Tovaryš si totiž sňatkem se starší vdovou po mistrovi značně polepšil, protože se tak dostal na jeho místo a měl tak postaráno jak o dobré živobytí, tak o významnější sociální status. Naopak čeledín si uzavřením manželství s ovdovělou selkou nepomohl skoro vůbec, protože i přes sňatek zůstával jeho sociální status zachován.⁷⁵

Tímto nástinem jsme vyčerpali všechny možnosti týkající se zpracování věkových údajů, které je trutnovský Soupis poddaných schopen badateli nabídnout. Pro přesnější a propracovanější studii o trutnovském panství by bylo třeba určit ještě natalitu, mortalitu, střední délku života atd., ale k tomuto hlubšímu výzkumu nám již bohužel chybí potřebné prameny (tzn. matriky).

⁷⁴ MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena (ed.): Soupis poddaných, s. 1333.

⁷⁵ BLASCHKA, Anton: Das Trautenauer Untertanverzeichnis, s. 116.

4.4 Poměr pohlaví

Z údajů zaznamenaných v Soupisu lze vyvodit obecný závěr převahy jednoho pohlaví v závislosti na určité etapě života. Pro populace raného novověku je typická prevalence žen nad muži. Výrazná převaha žen je potom nejpatrnější ve věkových skupině 15-29 let. Obecně platilo, že větší nepoměr mezi muži a ženami byl ve městech. Jak napsal ve své studii profesor Eduard Maur,⁷⁶ situace na vesnicích byla taková, že na 100 mužů připadalo zhruba 110 žen, málokdy došlo k přesáhnutí tohoto limitu. Oproti tomu ve městech počet žen téměř vždy překračoval 120 a v některých případech dokonce dosahoval až 150. Bohužel pro trutnovské panství takovýto průzkum sex ratio⁷⁷ tak důkladně dělat nemůžeme, protože nám to nedovoluje množství zachovaných pramenů. K této sondě je totiž třeba mít po ruce dochované matriky, ze kterých by se dal zjistit poměr pohlaví živě narozených dětí, důležité je také znát poměr pohlaví zemřelých obyvatel panství, tj. zda mezi zemřelými převažovaly spíše ženy. Pro trutnovské panství si tedy budeme muset vystačit pouze s jednoduchou analýzou poměru pohlaví na základě údajů uvedených v Soupisu.

Z trutnovského Soupisu vyplývá, že prevalence žen dosahuje svého vrcholu kolem 24. roku života, potom se poměr mužů a žen začíná pozvolna vyrovnávat a zhruba kolem 45. roku je zcela kompenzován. Proces postupného růstu se však nezastaví a po 48. roce života se situace rapidně mění ve prospěch dosud znevýhodněného mužského pohlaví.⁷⁸ Výjimkou je úbytek ženského prvku ve věkových kategoriích 25-29 a 35-39, kdy můžeme pozorovat značný zlom ve prospěch mužské populace. Podle historika Antona Blaschky se jedná o jev způsobený morovými epidemiemi, které naše území zasáhly v letech 1624-26, tedy během třicetileté války a předtím v letech 1611, 1613 a 1614. Jak je známo, morové epidemie postihovaly nejčastěji děti, zvláště kojence a děti do jednoho roku života, s ještě téměř nevyvinutým imunitním systémem. Blaschka se domnívá, že během těchto morových událostí se zvýšila mortalita jedinců ženského pohlaví, zatímco větší část chlapců nebyla tolik postižena.⁷⁹ Z toho důvodu je v ročnících, které byly morovou epidemií v dětském věku zasaženy, docela dobře patrný úbytek ženské části populace a převaha mužského prvku.

⁷⁶ MAUR, Eduard: Problémy demografické struktury Čech, století, s. 849.

⁷⁷ Demografický termín, který vyjadřuje poměr pohlaví na určitém teritoriu.

⁷⁸ BLASCHKA, Anton: Das Trautenauer Untertanverzeichnis, s. 115.

⁷⁹ BLASCHKA, Anton: Die Bevölkerung des Nordostböhmens nach dem Dreissigjährigen Kriege. Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgsvereines, vol. 19, s. 220.

Je dokázáno, že větší odolnost a schopnost přizpůsobení se prostředí prokazují spíše dívky než chlapci. Jak je tedy možné, že by mor zasáhl v takové míře právě děti ženského pohlaví a chlapci by měli větší šanci na přežití?

V oboru historické demografie s těmito Blaschkovými vývody ne všichni souhlasí a já se přikláním k jejich názoru. Myslím si, že Blaschkova zmíněná teorie je postavena na nepřiliš pevných základech. Je to sice jedno z možných vysvětlení tohoto jevu, ale spíše bych hledala jednodušší příčinu bez vytváření složitých konstrukcí. Právě kvůli často uplatňovanému zaokrouhlování věkových údajů, mohlo docházet k časté kumulaci jedinců k určitým rokům. Protože je tento úbytek žen nejzřetelnější na vesnicích, mohlo by se jednat o jev související s častým odlivem venkovských děvčat do měst za účelem hledání služby, kde zůstávaly, dokud si nenašetřily peníze na věno, což mohlo trvat i mnoho let. Pro deficit žen ve věku od 35 do 40 let zatím nemáme uspokojivé vysvětlení. V každém případě se Blaschkova metoda komparace roku 1621 s jeho současností, tj. rokem 1921, kterou při dokazování silné pozice mužských ročníků v určitém věku užívá, jeví jako zcela scestná. Ve své studii o obyvatelích severovýchodních Čech použil pro demonstraci svých závěrů srovnávání statistických údajů ze Spojených států amerických a Indie v roce 1901.⁸⁰ Aby nekomparoval civilizované americké obyvatele se zaostalostí 17. století, vybral si pro tuto ukázkou černošské obyvatelstvo, jejichž úroveň se podle jeho mínění českému ranému novověku značně přibližuje. Tyto postupy však pro historické bádání pokládám za zcela irelevantní, neboť nelze užít komparativní metodu pro dva, od sebe tak časově vzdálené úseky dějin, jejichž vývoj zdaleka není na stejné úrovni a je ovlivňován odlišnými kulturně-historickými aspekty.

Příčinou úbytku ženské populace v druhé části života je zejména velké zatížení těžkou prací, která byla pro slabší ženskou tělesnou konstrukci nevhodná a měla za následek jejich zvýšenou úmrtnost. Jedním z důsledků třicetileté války byl totiž velký úbytek mužské populace a tím i zřejmý nedostatek pracovních sil. Ženy proto byly okolnostmi nuceny jejich práci přebírat, což ovšem pro jejich slabší tělesnou konstrukci mělo zhoubné následky. Dalším důvodem jejich vysoké úmrtnosti je podvýživa, vyčerpání organismu a hlavně časté porody a potraty, které žena za svůj život několikrát prožila.⁸¹ V dnešní době se situace změnila a podle současných statistik je průměrná mužská délka života kratší než ženská.

⁸⁰ Tamtéž, s. 222.

⁸¹ STLOUKAL, Milan a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998, s. 106.

5 Nekatolíci na trutnovském panství

Celkový počet nekatolických obyvatel dosahuje na trutnovském panství v roce 1651 počtu 311, což představuje 18% veškerého obyvatelstva.⁸² V porovnání s okolními vrchnostenskými panstvími není tento počet příliš vysoký. Je třeba si uvědomit, že na královských dominiích začala rekatolizace nejdříve a většinou také dosáhla lepších výsledků, poněvadž jí nestály v cestě vrchnosti, které často držely nad nekatolíky ochrannou ruku. Jejich výrazná většina žila na vesnicích (298 nekatolíků). To znamená, že jejich počet byl 23x větší než ve městě. Rekatolizační snahy se totiž nejprve zaměřovaly na město a teprve potom byla věnována pozornost přilehlým vesnicím. Systematická rekatolizace venkova byla zahájena až v 50. letech 17. století. To je také důvod, proč se zde udržel větší počet nekatolíků. Většina měšťanů raději konvertovala ke katolické víře, aby zachránila svou živnost a majetek a nebyla s rodinou vyhnána z města. V samotném městě Trutnově jsem napočítala pouze 5 jedinců nekatolického vyznání, což z celkového počtu obyvatel města činí pouze 1,48%. Z nich 2 příslušeli k čeládce a byli označeni poznámkou „frembde“, což znamená, že byli přespolní a pocházeli z jiného panství. Dvě černé ovce se rekrutovaly z řad tovaryšů. Posledním nekatolíkem ve městě byl třináctiletý syn trutnovského krejčího, katolíka. Oproti tomu na venkově nacházíme obyvatel nekatolického vyznání daleko více. Jejich početnost v konkrétních vesnicích je různá.

Tabulka č. 2- Konfesijní složení obyvatel trutnovského panství

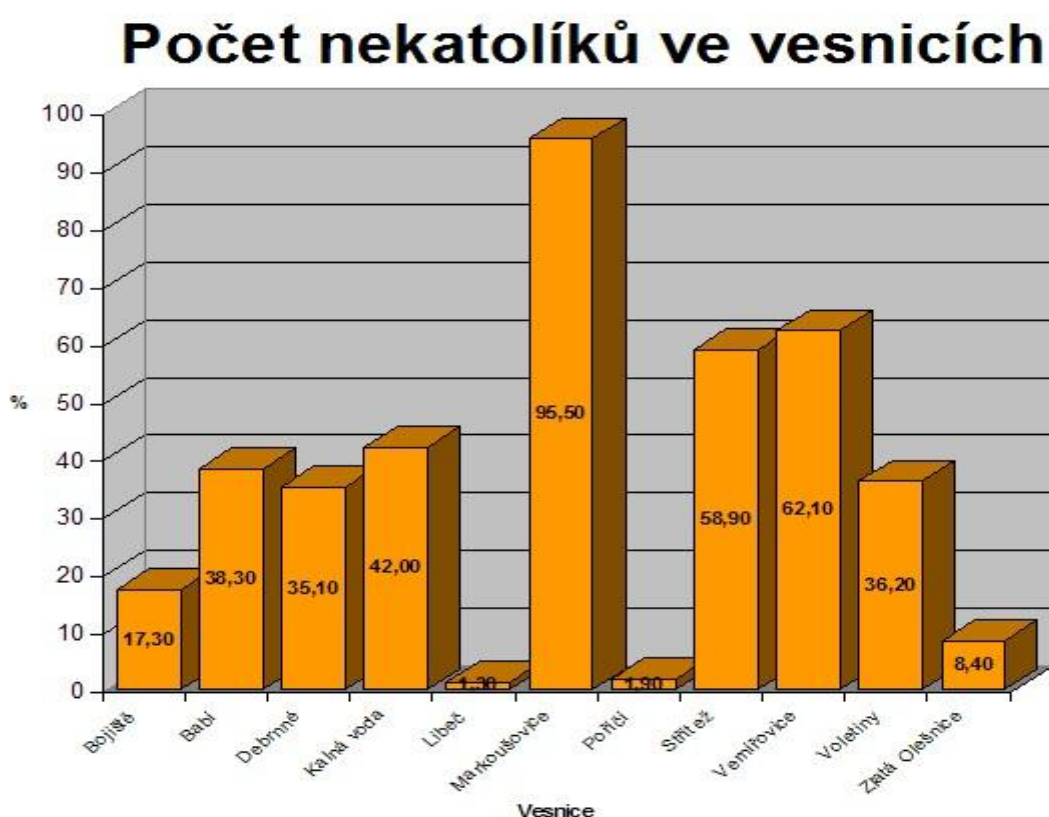
	Počet		Počet v %	
	Katolíci	Nekatolíci	Katolíci	Nekatolíci
Trutnov+ předměstí	657	13	47	4
Vesnice	757	298	53	96
Celkem	1414	311	100	100

⁸² Včetně města Trutnova, kde žilo 5 nekatolíků a Dolního předměstí s 8 nekatolíky. V Horním předměstí jsou evidováni pouze katolíci.

5.1 Vliv vzdálenosti od fary na počet nekatolíků

Snažila jsem se zjistit, zda růst počtu nekatolíků nabývá na intenzitě současně se vzrůstající vzdáleností vesnice od města a nejbližší fary. Jak vyplývá z dodatku na konci Soupisu, na území trutnovského panství se nacházely dvě filiální fary s kostely, ve Starém Městě a Zlaté Olešnici. Přímou ve městě Trutnově byl děkanský chrám.

Graf č. 1

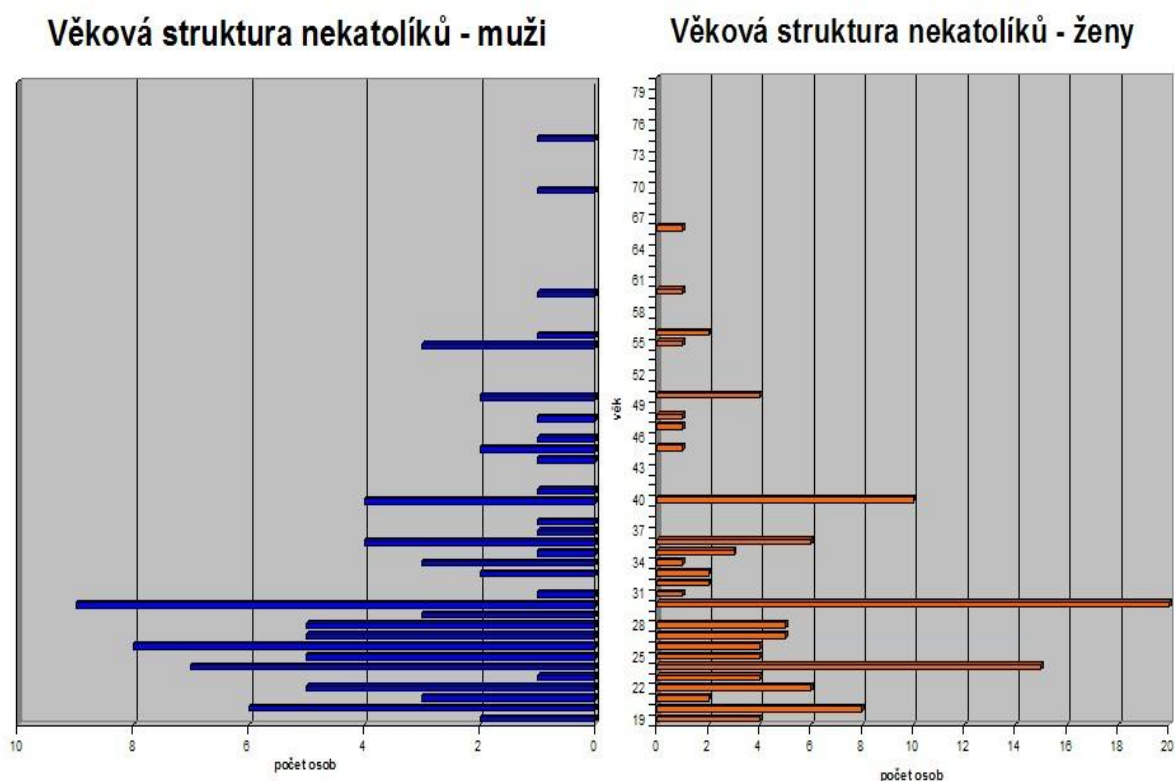
Z tohoto grafu jsme informováni o procentuálním zastoupení nekatolíků z každé vesnice. V Trutnově, jak již bylo řečeno, počet nekatolíků činil 1,48% všech obyvatel. V dalších dvou místech, kde se fara nalézala, je počet nekatolíků vyšší. Dlužno však podotknout, že ve filiálkách se nenalézala stálá duchovní správa a farář tyto vesnice navštěvoval pouze nepravidelně. Na Starém městě bylo nekatolíků 3,49%, ve Zlaté Olešnici 8,43%. Pro tuto situaci lze nalézt vysvětlení ve větším tlaku, který byl na trutnovské měšťany z vyšších míst vyvíjen. Jednotu výsledků nepřináší ani průzkum vesnic ležících v okolí

Trutnova. Zde se procentuální počet nekatolických obyvatel také různí. Jak je patrné z grafu č. 1, nejméně nekatolíků bylo ve vesnici Poříčí, na Bojišti se naopak počet nekatolíků vyšplhal až na 17,3%. Protiklady jsou i vesnice Libeč a Debrnné, které, ačkoliv jsou obě poměrně blízko fary ve Zlaté Olešnici, vykazují naprosto jiný stav. U vesnice Kalná Voda, ležící blízko fary ve Starém Městě dokonce zjišťujeme téměř poloviční přítomnost nekatolické menšiny.

U vesnic situovaných dál od města podle očekávání nacházíme skoro vždy velké, často i nadpoloviční procento zde žijících obyvatel nekatolického vyznání. Je to příklad Babí, Vernířovic, Stříteže a zejména Markoušovic, nejvzdálenější vsi od města, ve kterých bylo rekordních 95,5% nekatolíků. Z výše uvedených poznatků tedy můžeme vyvodit závěr, že ve všech vesnicích, vzdálenějších od fary, je doložitelný vyšší počet nekatolíků. U vesnic situovaných v blízkosti města je procentuální poměr nekatolického obyvatelstva značně diferencovaný.

Pokud konkretizujeme výsledky pozorování, můžeme konstatovat, že většinu nekatolíků na vesnicích tvořili sedláci a podruzi. Jak vidíme z grafu č. 2, převládaly mezi nimi výrazně ženy. Co se týče věkové struktury nekatolíků, nejvíce jich bylo třicetiletých.

Graf č. 2

5.2 Nekatolické děti

Další těžkostí při analýze Soupisu poddaných podle víry je nejednotnost věkové evidence u dětí. Zde nejvíce vyplouvají na povrch rozdíly mezi Soupisy jednotlivých krajů a v jejich rámci i mezi panstvími, které mohou svědčit jak o pečlivém, tak naopak i laxním přístupu vrchnostenských kancelářů. Nejednotnost záznamů je způsobena nepřesností pokynů o struktuře Soupisů, jichž se dopustili čeští místodržící. V důsledku to znamená, že na některých panstvích byly zapisovány děti již od narození, tedy nemluvňata sotva několik dnů či týdnů stará, zatímco jinde jsou zaznamenány teprve až děti tzv. zpovědního věku, jehož hranice však nebyla úplně přesně definována, obvykle to bývá 10 až 12 let. Tento věk představuje dobu, kdy dítě mohlo jít k prvnímu přijímání a bylo tedy z hlediska katolické církve již schopné se plně zapojit do náboženského života. V důsledku heterogenity zápisů potom může docházet k paradoxním situacím. Zatímco na některých panstvích jsou zaznamenány děti již od 1 roku, na jiných nejsou evidovány až do 12 let.⁸³

To je případ i trutnovského panství, kde jsou děti do Soupisu zaneseny až od dvanácti let. Při podrobnějším zkoumání údajů jsem si povšimla jednoho specifika, které se opakovalo poměrně často. V mnoha domácnostech je totiž běžným jevem, že zatímco oba rodiče jsou zaznamenáni jako katolíci, jejich dítě, popřípadě děti, v Soupisu figurují pod označením nekatolík. Při analýze počtu dětí ve městě a na vesnicích, které spadají do této kategorie, jsem zjistila, že ve městě byly evidovány 4 děti nekatolického vyznání,⁸⁴ zatímco na vesnicích jsem napočítala 48 takovýchto případů.⁸⁵ Většinu z nich tvořili chlapci. Šlo jak o jedináčky, tak o sourozence, dokonce jsem u vsi Zlaté Olešnice našla případ, kdy dva ze tří synů rychtáře byli nekatolíci a věkem prostřední byl zapsán jako katolík. Nelze najít jednoznačné vysvětlení pro to, že jednou jsou nekatolíky všechny děti, a jindy pouze některé z nich. Dívky velice často vystupují jako jedináčky, což nemusí znamenat, že skutečně neměly sourozence. Je velice pravděpodobné, že jejich bratr nebo sestra ještě nedovršili dvanáctý rok a tudíž nebyli v Soupisu vedeni.

Nejsilnější byla skupina čtrnácti-, patnácti- a šestnáctiletých. Jak je možné, že nejvíce nekatolíků, kteří učinili tak závažný krok a odtrhli se od víry rodiny, nacházíme u nedospělých dětí? Dospělí potomci se konec konců mohli rozhodnout pro odklon od konfese

⁸³ Srv. MATUŠÍKOVÁ, Lenka, PAZDEROVÁ, Alena: Alterzusammensetzung der Kinder, s. 54, 55.

⁸⁴ Včetně příměstských částí Horního a Dolního předměstí.

⁸⁵ Z toho 13 dětí mělo v době pořízení soupisu již jen jednoho rodiče, tudíž není možné přesně zjistit, zda mohl být zemřelý rodič vyznavačem nekatolického náboženství. Pod pojmem dítě zde označuji i dospělé jedince, kteří jsou ovšem stále ještě svobodní a žijí ve společné domácnosti s rodičem nebo rodiči.

svých rodičů a konvertovat, i když ještě žili pod společnou střechou. Nicméně těchto případů v porovnání s věkovými skupinami mladšími osmnácti let moc nebylo, menší výjimku snad tvoří pouze dvaadvacetiletí. Jaké se pro to dá nalézt vysvětlení? Na tuto otázku nelze nalézt přesnou odpověď. Můžeme jen vytyčit několik teorií, které by nám případně mohly alespoň trochu pomoci objasnit tuto, na první pohled zvláštní, okolnost.

Je možné, že rodiče, původně nekatolíci, kvůli nátlaku z vyšších míst konvertovali ke katolictví, ale v případě dítěte udělali výjimku, možná v naději, že se poměry opět změní, nebo nechtěli svou pravou víru úplně zradit. Ve vesnicích náležejícím k městu Trutnovu se vyskytuje hodně případů, kdy je katolíkem pouze muž, zatímco manželka a děti jsou nekatolíci. To však pravděpodobně souviselo se skutečností, že představitelé města ze strachu před příchodem rekvizičních vojsk raději zapsali všechny hospodáře jako katolíky, aby se vyvarovali zbytečného vysvětlování, následného šetření z vyšších míst a s tím souvisejícím rekvírováním vojska. Je také dokázáno, že ženy měly k víře pevnější vztah než muži. Josef Janáček to vysvětluje tezí, že „...*pro ženy zámožné i chudé představovala víra přes všechnu svou obsahovou omezenost i určitou míru intelektuální svobody. V radostných i těžkých chvílích života se ženy obracely přímo k bohu, a protože to činily bez účasti otců a manželů, cítily se svobodnější.*“⁸⁶ Proto konverze ze strany žen jsou méně časté než u mužů. Podotýkám však, že tento jev je sledovatelný pouze na vesnicích, ve městě jsou jako katolíčky zapsány všechny manželky.

Další alternativou je, že tito mladí lidé jsou zapsáni jako nekatolíci, protože ještě nepřistoupili k prvnímu přijímání v katolickém kostele a jsou tudíž stále vedeni jako nekatolíci, navzdory katolické víře svých rodičů. Pravděpodobně to mohlo být způsobeno nízkým počtem duchovních po třicetileté válce, kteří nebyli s to řádně spravovat všechny přiřazené vesnice.

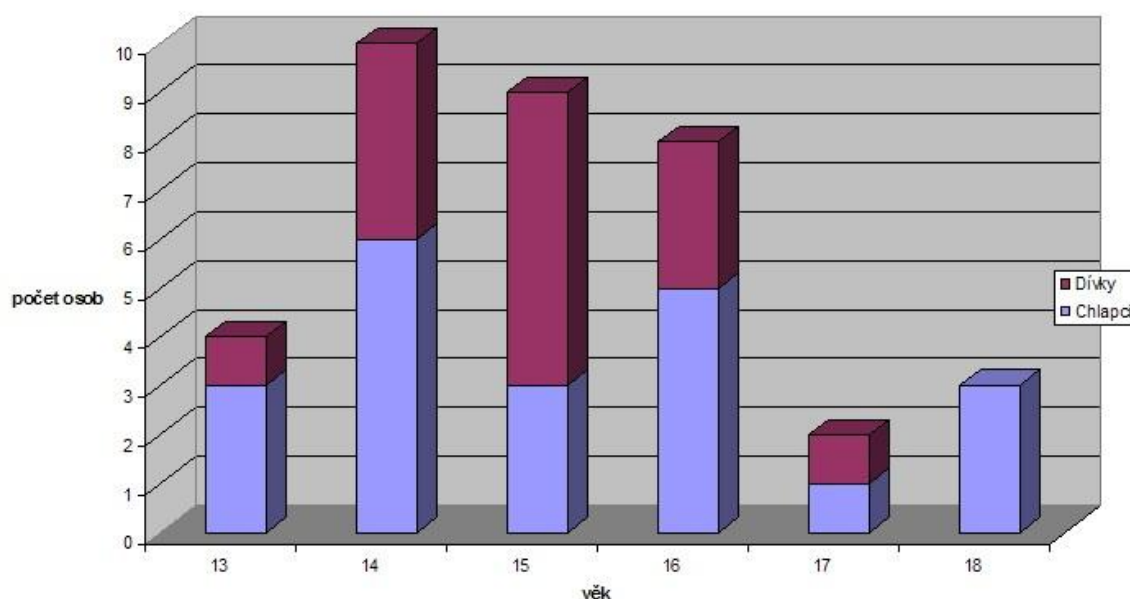
Musíme vzít v úvahu také možnost, že děti mohly pocházet z hospodářova prvního manželství, kdy manželka byla nekatolického vyznání a děti byly podle ní také nekatolíci, neboť v otázce určení víry potomků měla většinou hlavní slovo žena. Nejsme však bohužel schopni z údajů, které se v Soupisu nacházejí, poznat, zda potomek vzešel z prvního nebo druhého manželství. Jedinou pomůckou, kterou bychom mohli při tomto výzkumu použít, je zaměřit se na věk ženy a následným odečtením stáří dítěte zjistit, zda je možné, aby byla jeho biologickou matkou. Tento způsob je ovšem krajně nespolehlivý. V Soupisu jsou totiž zastoupeny případy, kdy je matce například 39 let a potenciálnímu dítěti 23, nebo matce 30 a potomkovi 15 atd. Aplikací této metody odpočtu zjistíme, že matce by bylo v době narození

⁸⁶ JANÁČEK, Josef: *Ženy české renesance*. Praha 1976, s. 229.

dítěte v prvním případě 16, v druhém dokonce jen 15 let. Musíme vzít v úvahu, že při tehdejším nižším sňatkovém věku dívek narození prvního potomka v patnácti letech nebylo nereálné a může se tedy skutečně jednat o biologickou matku. Avšak tyto případy musíme považovat spíše za výjimečné, neboť sňatkový věk dívek v raném novověku se v porovnání se středověkem přece jenom zvýšil. Běžné byly sňatky dívek od 19 let, patnáctileté nevěsty se příliš často nevyskytovaly, a pokud ano, je to zejména na vesnici. To potvrzuje i profesor Eduard Maur v publikaci Dějiny obyvatelstva českých zemí: „*Ve věkové skupině 15-19 let byla provdána zpravidla jedna čtvrtina až jedna třetina žen žijících na vsi, zatímco ve městech to bylo jen několik procent*“⁸⁷ Platí to i pro trutnovský Soupis poddaných, kde je nejmladší hospodyně právě 15 let. Jsou ale i případy, kdy je naprosto jasné, že se o biologickou matku v žádném případě jednat nemůže. Uvedu to na příkladu Christiny Schulerth, manželky kováře z Trutnova, které je 22 let a má potenciální čtrnáctiletou dceru Dorotheu. Je tedy zjevné, že se jedná o vydanou dceru.⁸⁸

Graf č. 3

Věková struktura nekatolických dětí 13-18 let

⁸⁷ STLOUKAL, Milan a kol.: Dějiny obyvatelstva, s. 111.

⁸⁸ MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena (ed.): Soupis poddaných, s. 1328.

6 Soupis a studium historické rodiny

Soupis poddaných podle víry je pramen, který nemusí být využíván pouze historiky a demografy, ale může poskytnout cenné poznatky také zástupcům mezioborových disciplín, jako je například historická sociologie. Historická sociologie je věda, v níž se věnuje prvořadá pozornost studiu historické rodiny a právě v Soupisu poddaných se dá najít řada informací, které jsou pro její výzkum velmi důležité. Významná role rodiny, jako základní jednotky společnosti, byla vědci objevena teprve až v nedávné době. Její přínos spočíval zejména v plnění několika velice důležitých sociálních i hospodářských funkcí. Byla to funkce reprodukční, hospodářská a kulturní, neboť to byla právě rodina, kdo připravoval dítě k začlenění do společnosti.⁸⁹

Jak bylo řečeno výše, údaje uvedené v Soupisu poddaných podle víry nám umožňují jak zkoumání velikosti a složení raně novověkých rodin v Čechách, tak i její zařazení do jednoho ze dvou modelových evropských typů rodin. V roce 1965 vyslovil John Hajnal, profesor statistiky, teorii, podle níž lze od 16. století Evropu rozdělit pomyslnou čarou Petrohrad-Terst na dvě oblasti, východní a západní, které se liší nejen skladbou, ale i fungováním rodiny.⁹⁰ V západní části Evropy převládá tzv. rodina základní, skládající se pouze z rodičů a jejich svobodných dětí. Na východ a jihovýchod od pomyslné hranice se vyskytuje tzv. rodina složená neboli komplexní, která je formována nikoli jednou rodinou, ale více rodinně příbuzenskými jádry, která společně hospodaří pod autoritou nejstaršího člena rodiny. Zatímco pro rodinu západního typu byla důsledkem vysokého sňatkového věku typická čelední služba⁹¹, u rodin východního typu se s ničím takovým nesetkáváme, neboť pracovní silou tu byli kromě svobodných dětí hospodáře i jeho ženatí synové s rodinami.⁹²

Kromě tohoto základního rozdělení rodin do dvou skupin, existuje ještě další schéma rodinné struktury, členěné na šest typů, které navrhl profesor demografie na berlínské Freie Universität A. E. Imhof. Jednotlivé typy se řídí počtem členů v domácnosti:

I. Jednotlivé osoby

II. Domácnosti, v nichž není manželský pár

⁸⁹ STLOUKA, Milan a kol.: Dějiny obyvatelstva, s. 108.

⁹⁰ ČÁŇOVÁ, Eliška: Soupis poddaných, s. 29.

⁹¹ Sňatek mohl uzavřít jen ten potomek, který již měl nějak zajištěnou existenci. Proto velká část mladých lidí sloužila několik let jako děvečky a pacholci na cizím hospodářství, aby si tímto způsobem obstarali prostředky pro budoucnost. Na rozdíl od východní rodiny zde fungovala i instituce výminku pro staré hospodáře, kteří usedlost předali synovi nebo pro ovdovělé hospodyně.

⁹² STLOUKAL, Milan a kol.: Dějiny obyvatelstva, s. 108-109.

III. Jednoduchá rodina (rodiče a děti)⁹³

IV. Rozšířená rodina

V. Domácnosti čítající více rodin

VI. Domácnosti s nejasnou strukturou, ale s příbuzenskými vztahy.

Zastoupení typů IV a V nebylo v Čechách, na rozdíl od jednoduché rodiny, tak časté. Nesnadným úkolem je rozpoznat, o jaký typ rodiny se vlastně jedná. Podle vědeckých průzkumů je zřejmé, že v raně novověkých Čechách byl rozšířený západoevropský typ. Nejvíce zastoupena tu byla jednoduchá rodina, to znamená pouze rodiče a jejich svobodné děti.⁹⁴ Tento typ převažuje do dnešní doby, dnes se označuje jako tzv. nukleární rodina.

V Soupisu poddaných ovšem nacházíme i případy, kdy na selském gruntě nebo v domě městského řemeslníka žije kromě rodiny hospodáře ještě další rodina takzvaných podruhů, v německých soupisech označovaných termínem „*Hausgenoss*“. V některých případech však nemusí být tento termín vůbec použit. Označení podruh v sobě zahrnuje celou škálu různých sociálních typů. Jedná se o člověka, jenž nemá vlastní střechu nad hlavou a nezbyvá mu nic jiného než žít, sám nebo se svou rodinou, v nájmu. Někteří se živili řemeslem, jiní byli v námezdním poměru. Mohli to však být i příbuzní hospodáře, kteří se buď ještě neoženili, nebo již své rodiny měli, ale nepodařilo se jim zajistit vlastní obydlí. Příbuznost mezi hospodářem a podruhem však není pravidlem. Eliška Čáňová, zkoumající typy rodin na statku Vamberk, tvrdí, že „*při bližším studiu zjistíme, že rodiny, které žijí při jiných rodinách, jsou ve všech případech označeny jako podruzi, a to jak ve městě Vamberku, tak v Rovné a v Merklovicích. Nikde nenacházíme stopy toho, že by rodiny v podruží byly v příbuzenském vztahu s hlavou domácnosti, což ale nemusí znamenat, že takový vztah neexistoval.*“⁹⁵ Většinou tvořili jakési poddomácnosti a byli na svých „bytných“ majetkově nezávislí⁹⁶. Většina podružných domácností byla neúplná, to znamená, že ji tvořil již pouze jeden z manželů nebo např. neprovdaná dcera, leckdy s nemanželským dítětem, což se však ze soupisů nedá zjistit.

Při pokusu o stanovení typu rodiny na trutnovském panství, jsem použila jako nejúčinnější prostředek pro výpočet tzv. čárkovací metodu. Nezaměřila jsem se přitom na celé trutnovské panství, vybrala jsem si pouze město Trutnov, jeho předměstí a namátkově dvě

⁹³ Též označovaná jako základní rodina.

⁹⁴ STLOUKAL, Milan a kol.: Dějiny obyvatelstva, s. 108.

⁹⁵ ČÁŇOVÁ, Eliška: Soupis poddaných, s. 31.

⁹⁶ HORSKÝ, Jan- SELIGOVÁ, Markéta: Rodina našich předků. Praha 1997, s. 51.

vesnice, Markoušovice a Debrnné. Rozdělení rodin jsem prováděla podle již dříve popsané Imhofovy metody.

Všechny trutnovské domácnosti je možné strukturově zařadit do prvních pěti typů. Pro přehlednost jsem vypracovala dvě tabulky, v jedné jsou typově rozpracované domácnosti bez podruhů, v druhé naopak struktura podružských rodin. Při práci s trutnovskými domácnostmi jsem totiž narazila na jeden problém. Téměř tři čtvrtiny měšťanských rodin u sebe měly ubytovaného podruha, popřípadě celou podružskou rodinu. Tato skutečnost velice ztěžuje zařazení do některé skupiny. Kam zařadit domácnost, která poskytuje byt jedné podruhyni?

Jednou z možných variant by bylo zařazení do V. kategorie, tedy k více rodinám. Tento postup mi však přijde irelevantní, neboť by došlo k splynutí několika různých typů domácností, není možné považovat jednu ženu za celou rodinu. Kdyby ano, zařadily by se téměř tři čtvrtiny trutnovských domácností k V. typu. V těchto případech se totiž nebere zřetel na strukturu rodiny pronajímatele, důležité je, že zde ubytovává ještě někoho z okruhu mimo vlastní rodinu.

Druhou variantou je začlenit osaměle žijícího podruha do kategorie IV., tj. rozšířené rodiny. V trutnovském soupise ovšem nikdo označený termínem „Hausgenoss“ není s hospodářem v příbuzenském poměru.⁹⁷

Rozhodla jsem se tedy pro dva způsoby evidence domácností. V prvním rozřazuji do jednotlivých kategorií pouze rodiny měšťanů, jejich podnájemníky záměrně vypouštím. V druhém případě se koncentruji pouze na podružské rodiny. Tímto způsobem docílím vzniku širšího spektra rodinných struktur, které potom mohu vřadit do jednotlivých skupin. Většina rodin se jak v Trutnově a jeho předměstích, tak ve vybraných vesnicích řadí, co do početnosti, do skupiny III., tedy jednoduché rodiny. Rozlišením rodin na domácnosti zaměstnávajících služebnictvo a bez služebnictva je možné zjistit, že v Trutnově převládají základní typy rodin využívající služeb čeledě, zatímco v předměstích a zejména pak na vesnicích se služebnictvo vyskytuje jen poskrovnu. Častá je také rodina bez manželského páru a rozšířená domácnost, kdy s rodinou základní, tedy rodinou hospodáře, sdílí domácnost ještě další rodinní příslušníci. V Trutnově se nejčastěji jedná o hospodářovu matku nebo bratra.

⁹⁷ Vztah hospodáře k obyvatelům domu, kteří s ním jsou v příbuzenském vztahu, je v soupisu uveden, např. des Wirth's Schwester. Z tohoto faktu je možné usuzovat, že lidé, označení pouze jako Hausgenoss, tedy podruh, bez bližšího určení, nemají k hlavě domu žádný rodinný vztah.

Co se týče struktury rodin podruhů,⁹⁸ můžeme zjistit, že nejčastěji byl zastoupen opět typ III. Za ním následují osoby žijící samostatně, které se řadí do skupiny I. (jednotlivci).

Věk podruhyň vždy přesahuje čtyřicítku, častěji padesátku. Můžou to být staré služky nebo vdovy. Naopak věk mužů – podruhů se nejčastěji pohybuje kolem 35 let. Třetí místo obsadila rodina bez manželského páru.

Skutečnost, že nejčastějším typem rodiny byla rodina základní, řadí trutnovské domácnosti podle J. Hajnala ke společnosti západního typu. O tomto závěru svědčí i fakt, že věk čeládky byl poměrně nízký a její převážná většina byla svobodná.

Tabulka č. 3- Struktura měšťanských a vesnických domácností

Typy domácností	Trutnov	Horní předměstí	Dolní předměstí	Markoušovice	Debrnné
I.					
a) se služ.	1	–	1	1	–
b) bez služ.	1	–	–	–	–
II.					
a) se služ.	1	–	–	–	1
b) bez služ.	1	8	–	1	2
III.					
a) se služ.	31	2	8	3	–
b) bez služ.	22	47	38	17	20
IV.					
a) se služ.	3	–	–	–	–
b) bez služ.	6	1	4	–	–
V.					
a) se služ.	2	–	–	–	–
b) bez služ.	–	–	1	–	–

⁹⁸ Ve městě Trutnově s Horním a Dolním předměstím byly silněji zastoupeny ženy, až 60%.

Tabulka č. 4- Struktura podružských domácností

Typy domácností	Trutnov	Horní předměstí	Dolní předměstí	Markoušovice	Debrnné
I.	25	–	–	–	–
II.	2	–	1	–	–
III.	12	–	3	17	6
IV.	–	–	–	–	–
V.	–	–	–	–	–

7 Sociální struktura obyvatel trutnovského panství

7.1 Čeleď

Významnou demografickou složkou trutnovského Soudního poddaných je čeleď. Její zastoupení činí 13,1% ve městě a pouze 7,8% na vesnicích. Celkově se ve městě nachází 88 jednotlivců, z toho 79 děveček a pouze 9 pacholků.⁹⁹ Ve vnitřním městě je evidováno 21 domácností s jednou služkou, po dvou služebných má 15 rodin. Tři děvečky zaměstnává 5 domácností. Výjimku tvoří jeden z trutnovských radních, Christof Reicheldt, jenž zaměstnává dva pacholky a dvě děvečky.¹⁰⁰ Existuje však též hodně rodin řemeslníků bez čeledě. Práci pacholka tam totiž může zastávat učeň. Převaha rodin bez čeledi je pozorovatelná na Horním předměstí, kde rodiny zaměstnávají pouze tři děvečky a jednoho pacholka, a Dolním předměstí, kde je evidováno jedenáct děveček a tři pacholci. Všichni jsou svobodní.

Tabulka č. 5- Početnost čeledi ve městě

	Počet		Počet v %	
	Děvečky	Pacholci	Děvečky	Pacholci
Trutnov	65	5	82	56
Horní předměstí	3	1	4	11
Dolní předměstí	11	3	14	33
Celkem	79	9	100	100

V trutnovském německy psaném Soudním poddaných byla čeleď označována různě. Bohužel v seznamu pro město chybí rozlišení činností děveček, tj. zda se starala o domácnost, byla kuchařkou, nebo zda v případě, že její zaměstnavatelé byli majiteli rozsáhlejšího pozemkového majetku, vykonávala i polní práce. Většina služebných je zahrnuta pod německý termín „*Magd*“, „*Dienstmagd*“ nebo „*Gesindl*“. V jednom případě najdeme v Trutnově i pojem „*Kindermagd*“ a několikrát se vyskytuje i „*Kuhmagd*“, starající se o dobytek. Pod děvečky jsem zahrnula i osiřelé dívky, německy označované „*Waisin*“, které

⁹⁹ Včetně obou předměstí.

¹⁰⁰ MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena (ed.): Soudní poddaných, s. 1327.

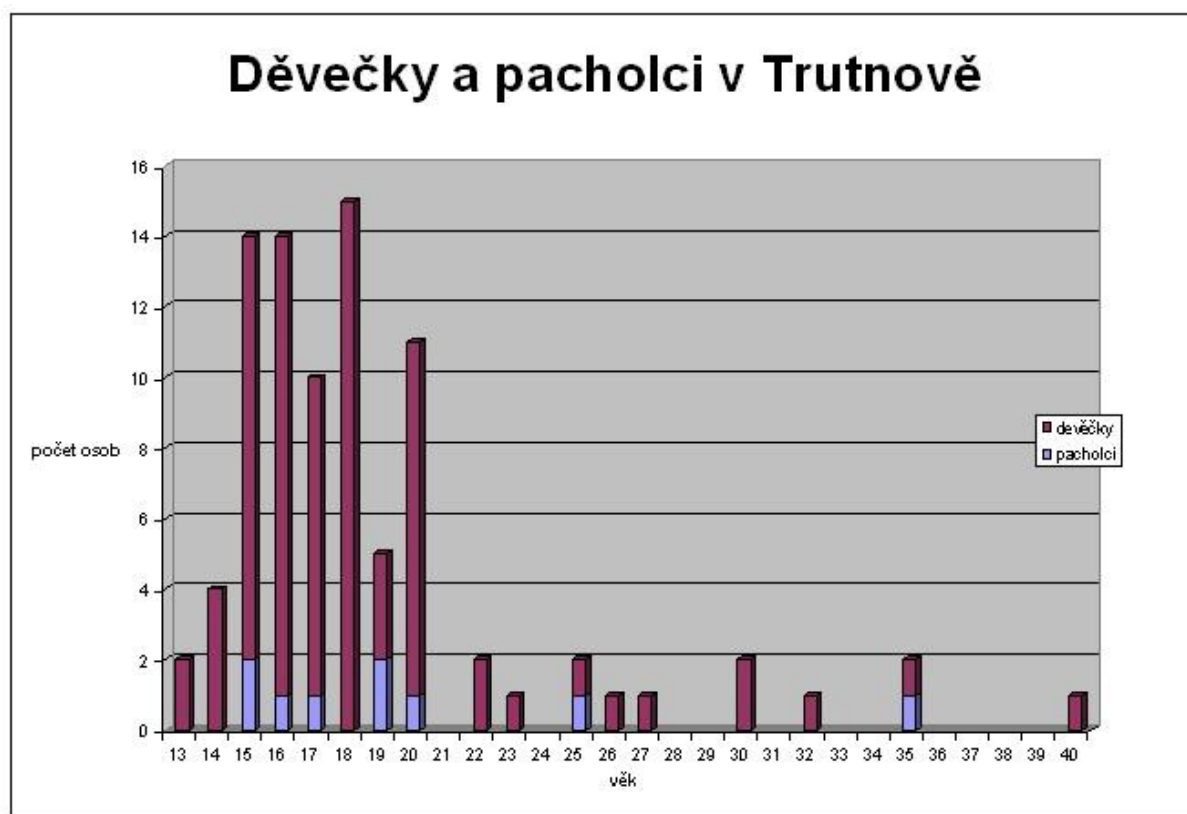
Z označení čeledě vyplývá, že radní byl ještě majitelem pozemků, neboť zaměstnával dva pacholky obstarávající koně (*Pferdknecht*) a kromě děvečky pravděpodobně obstarávající domácnost ještě jednu, starající se o hovězí dobytek (*Kuhmagd*).

byly rodinám přidělovány a u kterých je pravděpodobné, že se zde živily jako děvečky, protože čelední služba pro ně byla určitou dočasnou možností sociálního zaopatření.¹⁰¹ Z pojmenování pacholků byl nejběžnější termín „*Knecht*“. Pro menší děti v čelední službě, kolem 13 a 14 let, bývá užita zdvojnásobina „*magdl*“ nebo „*jung*“.

7.1.1 Věková struktura čeledi ve městě a na vesnici

Pokud se zabýváme věkovou strukturou čeledi, zjistíme, že nejvíce děveček v Trutnově nacházíme ve věku od 15 do 20 let (včetně), z toho nejpočetněji byly zastoupeny skupiny patnácti-, šestnácti- a osmnáctiletých. Tento jev odpovídá faktu, že průměrný sňatkový věk dívek na vesnici se pohyboval kolem 23-24. roku. Jelikož většina dívek pocházela z venkova, chtěly se po našetření peněz na venkov znovu vrátit a provdat se.¹⁰² Další věkové zastoupení děveček a pacholků je patrné z níže situovaného grafu.

Graf č. 4

¹⁰¹ MAUR, Eduard: Čelední služba podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651. HD 28, 1970, s. 103.

Je totiž zřejmé, že hlavním důvodem vstupu do služebního poměru byly existenční důvody. Týkalo se to především sirotků, sourozenců hospodářů, kteří se nezakoupili na jiné usedlosti, děti podruků nebo ji využívali mladí jedinci jako prostředek k našetření peněz, než se usadí.

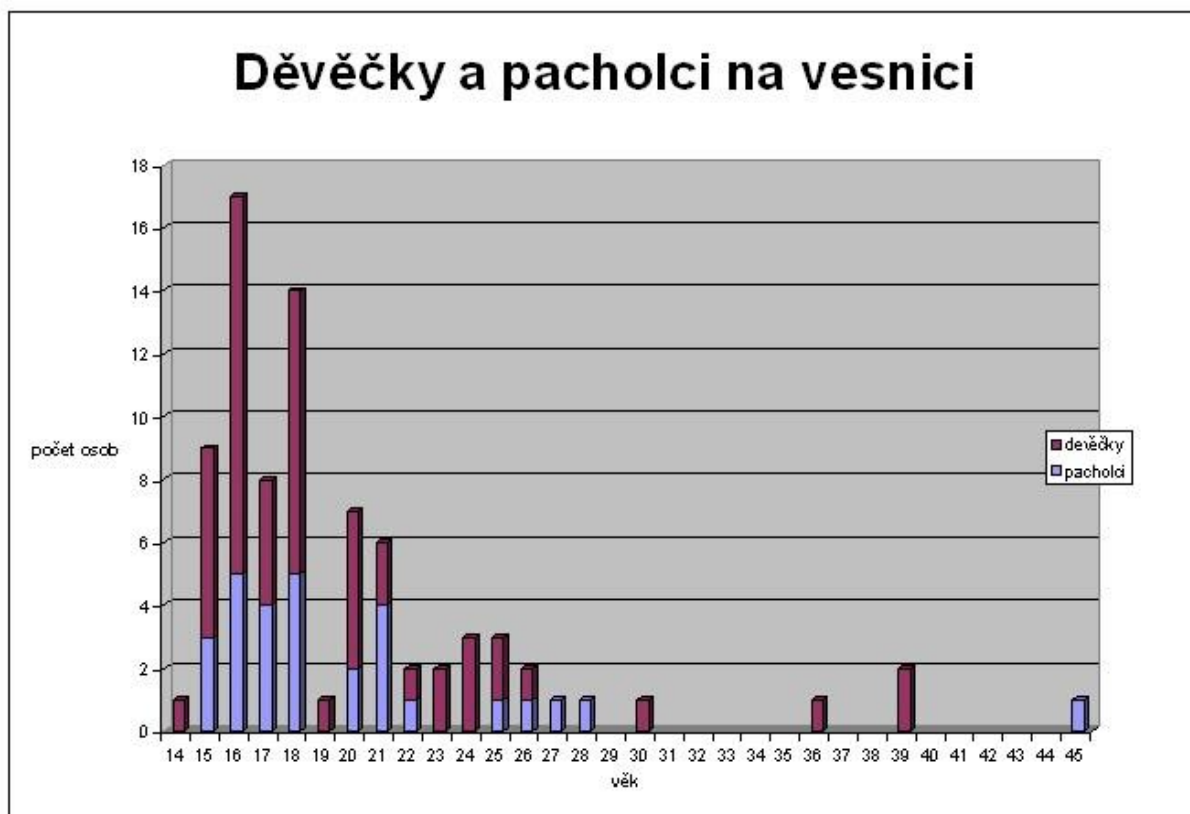
¹⁰² MAUR, Eduard: Čelední služba, s. 103.

Podobná situace je sledovatelná i na vesnicích. Počet čeládky zde dosahuje 82 jedinců, to znamená o 6 méně než ve městě. Nejvíce čeládky zaměstnávají sedláci, celkem 81,7%. Nejvíce služebnictva se nachází ve vesnicích situovaných blízko u Trutnova, v Horním starém městě a Poříčí. Naopak nejméně v Debrnném, Kalné Vodě, Voletínách a Zlaté Olešnici.

Překvapivě počet děvčec opět převyšuje počty pacholků a to až o 29,2%. Spíše by se dalo očekávat, že ve městě bude více dívek, obstarávajících domácnost, a na venkově, kde je práce fyzicky mnohem těžší, bude zase vyšší koeficient chlapců- pacholků. Tento jev je patrný v úrodných nížinných krajích. V trutnovské panství ležícím v podhorské oblasti, kde se velký důraz kladl na chov dobytka, nebyla práce pacholků až tolik potřebná a mohla ji zastat i děvče. Proto také na vesnicích máme doloženo větší procento výskytu „*Kuhmagdl*“. Jak vidíme z grafu č. 5, mezi nejsilnější věkové skupiny se opět zařadily šestnáctileté a osmnáctileté. Nejvíce pacholků nacházíme ve věku od 16 do 18 let, silná je i skupina jednadvacetiletých.

Bohužel, v Soupisu není zaznamenaný geografický původ čeledi. Není tedy možné sledovat proces její imigrace z venkova do města.

Graf č. 5

7.2 Řemeslníci a tovaryši

V této kapitole zaměřím svou pozornost na profesní skladbu města Trutnova. Ve městě je vždy zastoupena skupina řemeslníků a živnostníků, je však možné zde nalézt i chovatele dobytka a vlastníky polností.

Nejvíce však seznam vypovídá o různorodém spektru řemesel. Podle četnosti jejich jednotlivých zástupců je možné vysledovat profesní charakter města. To jinými slovy znamená možnost zjistit, zda se jedná o město, které se díky jednomu řemeslu výrazněji převažujícím nad ostatními, specializuje pouze na výrobu pro lokální trh, či zda produkové výrobky mají exportní charakter a vyvážejí se za hranice panství. Německý demograf Richard Jecht rozdělil řemesla do osmi skupin, podle jejichž převahy je možné odvodit výrobní charakter města. Uvádím pouze první čtyři skupiny, protože jsou v raně novověkých českých městech nejvíce zastoupeny. Jedná se o řemesla:

- 1) potravinářská
- 2) oděvní
- 3) textilní
- 4) kovozpracující.

Soupis obyvatel podle víry nám umožňuje udělat tento průzkum i pro Trutnov, neboť nedílnou součástí trutnovského Soutpisu je i kolonka, do které se udávalo povolání zapisovaného. Z údajů uvedených v Soutpisu poddaných vyplývá, že Trutnov byl městem s převažujícími oděvními řemesly. Mezi nejfrekventovanější povolání související s oděvnictvím patřil pláteník (*Tuchmacher*), krejčí (*Schneider*) a švec (*Schuhmacher*). Nejčastěji zastoupeným potravinářským řemeslem byl řezník, jichž bylo v Trutnově a na předměstích šestnáct.

V Soutpisu jsou samozřejmě evidována i jiná řemesla, ale jejich četnost není natolik signifikantní, aby mohla nějak výrazněji přispívat k vyhranění městského charakteru.

Co se týče tovaryšů, jejich postavení bylo podobné situaci čeládky. Byli najímáni na delší dobu, integrováni do rodiny zaměstnavatele a většinou byli svobodní.¹⁰³ Nicméně v tovaryšské smlouvě se nacházel dodatek obsahující závazek mistra nevyžadovat po tovaryši jinou práci, než na kterou má přijímaný kvalifikaci. Neměli by tudíž vykonávat práce služebné čeledi. Nicméně ve většině trutnovských řemeslnických rodin, kde je přítomen tovaryš, se již jiná čeládka nevyskytuje.

¹⁰³ MAUR, Eduard: Čeled', s. 92.

Kromě tovaryšů byli do rodin řemeslníků integrováni i chlapci mladšího věku, učni (*Lehrjung*), u nichž mistr zodpovídal nejen za kvalifikaci, ale i za výchovu. Byli také často využíváni k vykonávání pomocných nekvalifikovaných prací.

V Soupisu se vyskytuje 9 tovaryšů figurujících pod označeními „*Gesell*“, zejména u řemesel kovozpracujících, náročnějších na kvalifikaci. Častěji se v seznamu objevuje pojmenování „*Knecht*“, spojené vždy s přívlastkem blíže vypovídajícím o jeho kvalifikaci (např. *Fleischerknecht*, *Schuchknecht*). Dále byli v rodinách řemeslníků přítomni tři učni. Nízký počet tovaryšů ve městě podává svědectví o špatné situaci, ve které se řemesla po skončení třicetileté války nacházela. Tři roky, jež nás od jejího konce a vzniku Soupisu dělí, nestačí na překonání všech útrap, které s sebou válka přinesla. Válečné následky jsou pořád ještě dobře patrné, a to jak na vesnicích, v podobě pustých stavení, tak ve městě. Její zhoubný vliv způsobil zánik mnoha řemesel v důsledku úbytku obyvatelstva. Některá z nich se po čase znovu vzchopila a obnovila svou činnost, jiná zanikla nadobro. Úbytek některých řemesel však nemusí být zapříčiněn pouze třicetiletou válkou. Mohlo se jednat o méně výrazný jev, který probíhal již delší dobu jako reakce na měnící se dobu a potřeby obyvatelstva a válečné události pouze tento pozvolný proces urychlily.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Blaschka, Anton: Das Trautenauer Untertanenverzeichnis, s. 117.

8 Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se pokusila nastínit některé demografické, sociální a náboženské aspekty v rámci trutnovského panství na základě údajů obsažených v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651. Jako nejúčinnější se pro udržení přehlednosti při výzkumu témat jednotlivých kapitol ukázala čárková metoda.

V důsledku nesystematické rekatolizace během třicetileté války se na začátku 50. let 17. století na vesnicích náležejících k trutnovskému dominiu vyskytovalo poměrně významné procento nekatolíků. Jejich počet se v každé vesnici liší, někde najdeme pouze pár jednotlivců, jinde je nekatolická více než polovina vesnice. S jistotou můžeme konstatovat, že růst počtu nekatolíků nabývá na intenzitě úměrně se vzrůstající vzdáleností vesnice od nejbližšího duchovního správce.

Zvláštností trutnovského panství je vysoký počet dětí vyznávajících nekatolickou víru, ačkoliv rodiče jsou v Soupise vedeni jako katolíci. Tyto děti tvoří nezanedbatelnou část trutnovských nekatolíků. Je opět mnoho vysvětlení tohoto jevu, ale k definitivní explanaci tohoto problému již asi nedojdeme. Myslím si, že se nejednalo o samostatné rozhodnutí dítěte, alespoň ne u nejmladší skupiny, nýbrž o vůli rodičů, kteří, sami přinuceni konvertovat, ponechali alespoň jedno z dětí věrné své původní víře. V pozadí rozhodnutí ovšem mohl stát také zřejmý důvod ponechání si otevřených zadních vrátek, v případě, že by se v budoucnu poměry opět změnily. Jako velice pravděpodobná se jeví další teorie, která bere v úvahu špatný stav duchovní správy po třicetileté válce, kdy pro velký nedostatek kněží neměli mladí lidé možnost předstoupit k prvnímu přijímání, a proto byli nadále v seznamech vedeni jako nekatolíci.

Pro úplnost je ještě třeba dodat, že ačkoli věk při výzkumech badatelů pracujících se Soupisem hraje důležitou úlohu, zvláště u demograficky orientovaných prací, musíme tyto údaje brát se značnou rezervou. Při sepisování těchto seznamů hrálo velkou roli zaokrouhlování věku nebo dokonce jeho odhad, v případě, že si dotazovaný nebyl úplně jistý. V životě raně novověkého člověka hrála důležitou roli číselná symbolika. Zvláštního významu proto nabývala některá čísla, symbolizující určitý předělový okamžik lidského života.

Pro trutnovské panství je příznačné, že větší počet seniorů žije ve městě, ale ty nejstarší z nich najdeme na vesnicích. Nejstarším mužem panství je osmdesátiletý stařec ze Starého města, nejstarší ženě je sedmdesát let a žije ve vesnici Libeč. Až do 24. roku života

je na trutnovském panství patrná převaha žen nad muži. Potom se genderový poměr začíná vyrovnávat a kolem 48. roku se situace mění ve prospěch mužů.

Z trutnovského Soudpisu vyplývá, že ve městě byla čelední služba častější než na vesnicích. V Trutnově je zastoupena 13,1%, na vesnicích pouze 7,8%. Na trutnovském panství je výskyt děveček větší než pacholků. Platí to jak pro město, kde je to víceméně pochopitelný jev, tak i pro vesnice. Důvodem je fakt, že na podhorském trutnovském panství se kladl důraz zejména na chov dobytka. K této činnosti nebyli pacholci až tak potřební, jejich práci snadno zastaly děvečky. Nejčastější věkové rozmezí děveček sloužících ve městě je 15- 20 let, na venkově obdobně 15- 18 let. Nejsilnější věkové skupiny u pacholků jsou 16- 18 a 21 let.

Z mého výzkumu zaměřeného na složení domácností ve městě Trutnově i na vesnicích jsem po aplikaci Imhofovy metody, rozdělující rodiny do šesti typů podle složení jejich členů, došla k závěru, že nejčastějším typem rodiny je tzv. rodina jednoduchá, ve městě navíc hojně využívající služeb čeledi. Znamená to tedy, že se trutnovské domácnosti řadí ke společnosti západního typu. Druhým nejčastějším typem je tzv. rozšířená rodina, kdy s rodinou základní žijí pod jednou střechou ještě jiní rodinní příslušníci. Na třetí příčce pomyslného žebříčku figuruje rodina bez manželského páru, často svobodné matky nebo vdovy s dětmi.

Kvůli velkému množství podruhů, kteří jsou přítomni skoro ve všech městských rodinách jako nájemníci, jsem pracovala se dvěma variantami. V první jsem podruhy z evidence zcela vyřadila a soustředila se pouze na rodiny měšťanů, ve druhé jsem pracovala jen s nimi a jejich rodinami. V případě podružných domácností převládá opět základní typ rodiny, ovšem bez zaměstnávané čeledě. Na druhém místě se vyskytují osoby žijící samostatně, nejčastěji patrně vdovy a staré panny. Třetí místo opět obsadila rodina bez manželského páru.

Ve své práci jsem se snažila navázat na odkaz Antona Blaschky a rozvinout jeho studii o Soudpisu poddaných podle víry. Doufám, že se mi tak podařilo alespoň malým dílem přispět k lepšímu poznání historie Trutnovska v polovině 17. století.

Seznam zkratek

AČ	Archivní časopis
AUC	Acta univeritatis Carolinae
BR	Berní rula
ČsČH	Československý časopis historický
HD	Historická demografie
NA	Národní archiv
PA	Památky archeologické
SAP	Sborník archivních prací

Seznam tabulek

- Tabulka č. 1-** *Řemesla v Trutnově a předměstích (s. 27)*
- Tabulka č. 2-** *Konfesijní složení obyvatel trutnovského panství (s. 34)*
- Tabulka č. 3-** *Struktura měšťanských a vesnických domácností (s. 43)*
- Tabulka č. 4-** *Struktura podružských domácností (s. 44)*
- Tabulka č. 5-** *Početnost čeledi ve městě (s. 45)*

Seznam grafů

- Graf č. 1-** *Počet nekatolíků ve vesnicích (s. 35)*
- Graf č. 2-** *Věková struktura nekatolíků (s. 36)*
- Graf č. 3-** *Věková struktura nekatolických dětí (s. 39)*
- Graf č. 4-** *Děvečky a pacholci v Trutnově (s. 46)*
- Graf č. 5-** *Děvečky a pacholci na vesnici (s. 47)*

Prameny a literatura

I. Prameny archivní

*Národní archiv Praha
Fond Berní rula, inventární číslo 12.*

II. Prameny tištěné

MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena (ed.): Soupis podaných podle víry z roku 1651. Hradecko- Bydžovsko, sv. 4, Praha: Státní ústřední archiv 2000.

III. Literatura

BÍLEK, Tomáš V.: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Část druhá. Praha 1883.

BÍLEK, Tomáš V.: Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské. Praha 1892.

BÍLEK, Tomáš: T. V. Bílek, Stav far l. 1650-1652 v krajích Chrudimském (zvláště na panství Pardubickém), Kralohradeckém, Boleslavském, Slanském a Žateckém, pak v knížectví Fridlandském l. 1630. PA, 13, 1885-1886, s. 177- 182.

BLASCHKA, Anton: Das Trautenauer Untertanenverzeichnis vom Jahre 1651. Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgsvereines, vol. 14, 1925.

BLASCHKA, Anton: Die Bevölkerung Nordostböhmens nach dem Dreisigjährigen Kriege. Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgsvereines, vol. 19, 1930.

CATALANO, Alessandro: Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách. Praha 2008.

ČÁŇOVÁ, Eliška: Soupis poddaných podle víry a studium historické rodiny, AČ 42, 1992.

ČÁŇOVÁ, Eliška: Složení domácností v Čechách v roce 1651, HD 16, 1992.

ČÁŇOVÁ, Eliška: Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671). SAP35, 1985, s. 486–560.

DOSKOČIL, Bedřich: Úvod k Berní rule. Berní rula, sv. 1, 1950.

HORSKÝ, Jan- SELIGOVÁ, Markéta: Rodina našich předků. Praha 1997.

JAKL, V.- STUHLÍKOVÁ, D.- BURDOVÁ, P.: Úvod rejstříku k Soupisu poddaných podle víry. NA Praha, 1954.

JANÁČEK, Josef: Ženy české renesance. Praha 1976.

KUHN, Franz Xaver: Das Riesengbirge und sein Vorland zur Zeit der Rekatholisierung. In: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 70, 1932

KUHN, Franz Xaver: Die Trautenauer Seelsorger im 30jährigen Kriege. In: Heimat, 1923, s. 166-167.

MATUŠÍKOVÁ, Lenka- PAZDEROVÁ, Alena: Alterzusammensetzung der Kinder im Verzeichnis der Untertanen nach dem Glauben vom Jahre 1651, HD 17 1993.

MAUR, Eduard: Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století. ČsČH 19, 1971.

MAUR, Eduard: Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, AUC, Praha 1972.

MAUR, Eduard: Čelední služba podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651, HD 28 1970.

OGILVIE, Sheilagh C.- CERMÁN, Markus: The Bohemian Census of 1651 and the Position of Inmates. Histoire Sociale- Social History, vol. 28, č. 56, 1995, s. 333-346.

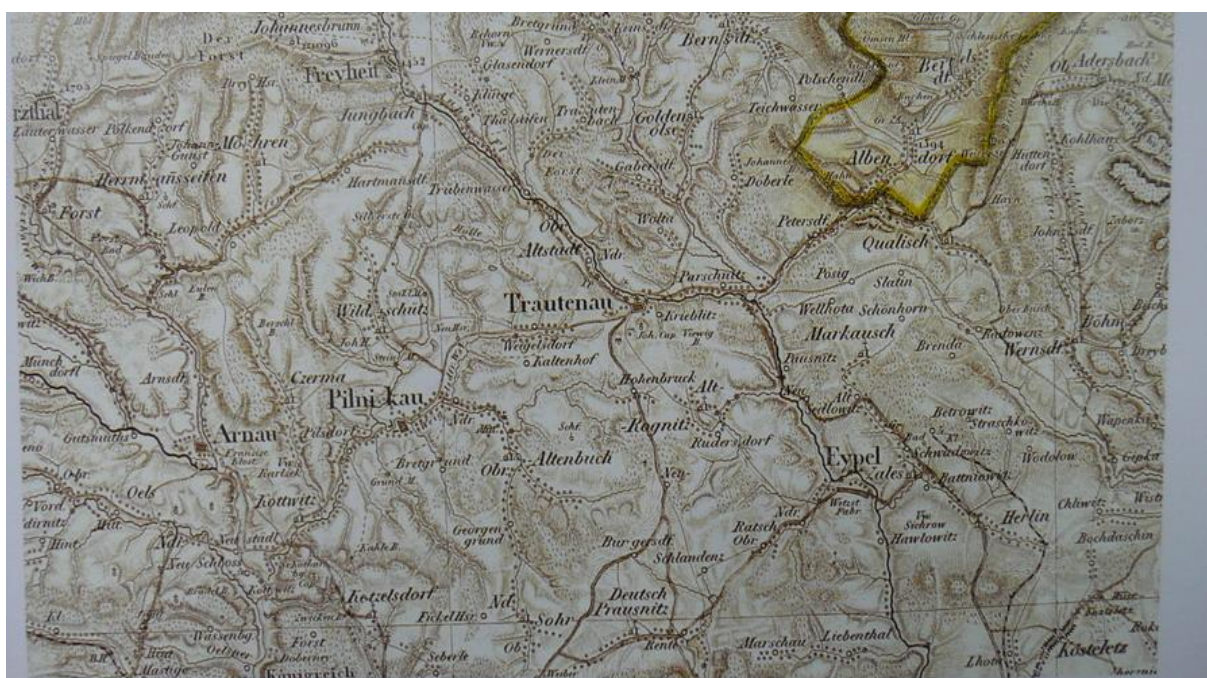
PEKAŘ, Josef: České katastry 1654 -1789. Praha 1932.

STLOUKAL, Milan a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998.

ŠTĚDRÝ, František: Znovuzřízení katolické duchovní správy po roce 1620. SHK 26, 1925, s. 64- 68.

TOMKOVÁ, Eva: Švédské vpády do Trutnova. In: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. - 5. května 2004 (red. Jan Kilián), Mělník 2004, s. 48- 55.

Obrazové přílohy

Mapa č. 17: Trutnov a okolí na mapě Německa Gottloba Daniela Reymanna kolem roku 1864

Mapka trutnovského děkanství z r. 1782

